

USMENA KNJIŽEVNOST U KUKULJEVIĆEVU ARKIVU ZA POVJESTNICU JUGOSLAVENSKU

Autor u radu govori o zanimanju Ivana Kukuljevića Sakcinskog za etnografiju i narodnu predaju/ književnost koje će u njegovu časopisu Arkiv za povjestnicu jugoslavensku imati zamjetno mjesto.

KUKULJEVIĆ FOLKLORIST I ETNOGRAF PRIJE „ARKIVA“

Ivanu Kukuljeviću Sakcinskom (1816. – 1889.), svakako najsvestranijem piscu ilirske generacije, pripada i časno mjesto znanstvenika koji je prvi u nas, skupivši prethodno građu na širem hrvatskom prostoru, u Međimurju, tada stvarno i pravno u Mađarskoj, i među gradišćanskim Hrvatima u Austriji, tiskom izdao opsežnu zbirku usmenih, narodnih pjesama na sva tri narječja.¹ Ta zbirka istovremeno otkriva i njegovo iznimno zanimanje za narodne predaje i etnografiju.

Termin *predaja*, uz već postojeći termin *bajka*, uvodi u našu znanost o književnosti Maja Bošković-Stulli (1922. – 2012.) 1958. godine, obrazlažući ga slavenskom riječju *predati* (nešto nekome), tj. prenositi nešto s koljena na koljeno ili izvješćivati.²

Premda odnos bajke i predaje kao književnih vrsta (braća Grimm ih nazivaju *Märchen* i *Sage*) još nije potpuno određen, rješenje mogu dati dva pojma što ih predlaže Vladimir Biti. To su *fabulat* i *memorat*.

Fabulat je slobodno formirani sadržaj, bez ikakvih ograničenja pripovjedačeve namjere u odnosu na slušaočevu potrebu, pa time pokriva pojam *bajke*.

Memorat već traži od izvjestitelja da se pri iznošenju sadržaja ograđuje, poziva na svjedoke i autoritete, negira moguću sumnju u istinitost iskaza, ne prihvaća zamjerke, a i samom slušaču nameće ulogu svjedoka svoje istine.³ To je *predaja*.

¹ *Pěšme Ivana Kukuljevića Sakcinskog. S dodatkom narodnih pęsamah puka hãrvatskoga.* U Zagrebu. Tiskom hr. pov. ilir. n. tiskarne Dra. Ljudevita Gaja, 1847.

² Vladimir BITI, *Bajka i predaja*, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1981., str. 166.

³ Vladimir BITI, isto, str. 170.

Maja Bošković-Stulli dijeli *predaje*, po uzoru na uglednog ruskog folklorista Vladimira Jakovljeviča Proppa (1895. – 1970.), na etiološke, povijesne i mitološke ili demonske,⁴ dok posebnu književnu vrstu čine legende, priče nastale prema apokrifima ili srednjovjekovnim svetačkim hagiografijama.

Etiološke predaje tumače postanak svijeta, čovjeka, životinja, biljaka i nekih osnovnih prirodnih pojava.

Povijesne govore o povijesnim likovima, npr. o Fridriku Barbarossi (oko 1122. – 1190.) koji nije umro, nego spava u nekoj spilji i čeka da bude probuđen, a analogno tome i o Kraljeviću Marku (oko 1355. – 1395.) koji također spava, o Martinu Lutheru (1483. – 1546.), u desetak predaja zapisanih u Međimurju, i drugima.

Za ovaj su kontekst bitne mitološke predaje, jer će se jedino o njima i govoriti. U njima dominantnu ulogu imaju mitološka bića i demoni (zlodusi, vragovi).

Vladimir Jakovljevič Propp, *Principy klassifikacii fol'klornyh žanrov* – u časopisu: *Sovetskaja etnografija*. Akademija nauk Sojuza SSR. Izdatel'stvo „Nauka“. 1964., Br. 4., str. 247. – 254.

Kukuljević je već u spomenutoj zbirci izdvojio jednu grupu pjesama okupivši ih pod naslovom *b a j o s l o v n e*, vjerojatno stoga što su ga asociirale na bajku.

U prvom su citatu koji se ovdje donosi glavni likovi žedna djevojka i vila, pri čemu je vila dominantna i može utjecati na djevojičinu sudbinu.

Vile.

(Zbelavska.)

Sivi sokol leče po svi *vlaškoj* zemloj,
Nigder nije našel drevca nit kamenca,
Samo jednu granu, granu jorehovo,
Pod njim mi divojka droben šev šivala
Droben šev šivala, žeju jobdelala,
Hitila jiglicu v zelenu travicu,
Hitila platence vo hladno senčece,
Tekla mi divojka k hladnomu studenku,
Nagnula glavicu k hladnomu studenku.
„Nepij mi divojka te hladne vodice,
Tutu su ti vile, vile jostvarile.⁵
Ki vodicu pije v černi zemli gnije
Ki mi vince pije pre bogu počiva.

(*Narodne pješme puka hàrvatskoga*, str. 247.)

---

⁴ Maja BOŠKOVIĆ-STULLI, *Narodna predaja–Volkssage – kamen spoticanja u podjeli vrsta usmene proze* – u knjizi: *Usmena književnost kao umjetnost riječi*, „Mladost“, Zagreb, 1975., str. 129.

⁵ *jostvarile* – otrovale, v. u Belostenca: *otrovitel – ostvaritel*.

To je jedan od mnogih paralelnih zapisa iste tematike koji se od drugih tekstova ponešto razlikuje po završetku. Djevojka obično, unatoč opomeni, pije vodu iz zatrovanog izvora i postaje vila. Ovdje, međutim, sve ostaje na opomeni.

Drugi primjer sadržava zanimljiv motiv o devet zlatnih tajanstvenih ključeva. Oni otvaraju devet gradova ili devet komora i dio su slavenske mitologije koji tu pjesmu dovodi u vezu s božicom Mokoš (Velom, slavenskom Velikom Majkom) što pola godine vlada vanjskim svijetom kao supruga boga Peruna – gromovnika, a pola godine podzemljem, kada muža vara s njegovim najvećim neprijateljem Velesom (naziva se i Volos), kojega dovode u vezu sa zmajevima, sa stokom (kao zaštitnikom) i magijom.

Zlatnim se ključem također simbolično otvaraju vrata proljeća, vlage, rodnosti i plodnosti.⁶

Belje sunce nego mjesec

(Toplička)

Hoj divojka međjimorka,
Gde si vodu zajimala?
Na kraj sela pod hrastičom,
Na hrastiču zlata rosa,
Njo mi bere zlata ključar,
Njo mi nese dal daleko
Dal daleko raj kovaču.
Kuj mi kovač devet ključov,
Devet ključov otpiračov,
S kim odpremo devet komor,
Vu deseti Mara sestra.
Bratci so se spominali:
Kam hoćemo s Marom sestrom?
Jeli k soncu jel k mesecu?
Bolje k soncu neg k mesecu
Sonce sveti, mesec mračni.

(*Narodne pjesme puka hrvatskoga*, str. 205.)

---

⁶ O zlatnom ključu i božici Mokoš opširno pripovijeda Radoslav Katičić u knjizi *Gazdarica na vratima. Tragovima svetih pjesama naše pretkršćanske starine*. Izdaju Ibis grafika, Katedra Čakavskog sabora Općine Mošćenička Draga i Matica hrvatska, Zagreb, 2011.

Zapis završava odlukom za koji će se od dva personificirana mitološka lika udati Mara sestra. Braća daju prednost Suncu.

Kukuljević među bajoslovnima donosi i zapis pjesme *Maria i mlada nedjelja*.

Mlada nedjelja (prva nedjelja za mladog mjeseca) je hipostaza božice Mokoš. U personificiranom se liku (tada ime valja pisati kao Mlada Nedjelja) zamišlja kao mlada, u svjetlo ili sunce odjevena žena ili kao žena u bijeloj haljini. Kao produžena ruka božice Mokoš, ona i u kršćanskoj religiji ima određenu moć pa u svom obličju kažnjava ljude koji krše njezin zabranama zaštićen blagdan. Tog se dana, naime, ne smije ići u lov, ribolov i obrađivati zemlju, a žene se ne smiju baviti ručnim radom (koji inače, u drugim prilikama, posebno štiti upravo božica Mokoš).

U pjesmi se pripovijeda kako Marija na Mladu nedjelju ide u goru da posadi jabuku, a u krilu nosi Isusa. Susreće Mladu Nedjelju. Ona joj kaže neka odustane od svoje namjere jer su u gori Židovi koji će joj otetiti dijete. Marija ne poštuje opomenu. Time je povrijedila svetost blagdana, pa joj Židovi otimaju dijete Isusa.

Ne preostaje joj drugo, nego da pozove u pomoć Mladu Nedjelju.

Počela Marja nedelu zazvati:

„Pomoć boža nedela premlada!

Našla sem ti te neznane lude

Te židove te neznane lude

Zeli su mi sineka dragoga.“

– Tako Marja nesi mi vervala,

Nes' vervala išla si ti gledat,

Išla s' gledat sina si zgubila.

(*Narodne pjesme puka hàrvatskoga*, str. 246.)

To je jedan od rijetkih primjera gdje Mlada Nedjelja ne pomaže Mariji, nego je čak i kori. U najvećem broju potpunijih zapisa, s razvijenijom pričom, ona to čini tako što uzima ljeskovu šibu staru tri godine i jedan dan te njome udara Židove, koji nakon toga gube snagu i moraju majci vratiti dijete.

Očito je, dakle, da su tu praslavenski mitološki korijeni još uvijek vrlo duboki jer Mlada Nedjelja nije poistovjećena s Marijom. Baš naprotiv. Radi se o dva različita, međusobno ponešto suprotstavljena, lika od kojih je lik Mlade Nedjelje dominantniji.

Vrlo je uspio i cjelovit tekst pjesme *Sud nad grěšnom dušom* (*Iz Koprivnice*), zapisan po pjevanju mladog prosjaka koji je šest godina vodio nekog slijepca po široj koprivničkoj okolici i od njega naučio mnoge pjesme. To je prava poema od sto sedamdeset i sedam osmeračkih stihova u kojoj se Marija bori sa šatanima za grešnu dušu, kako ova ne bi otišla u pakao.

Dušu važe sv. Mihalj (njega redovito i prikazuju s vagom u ruci), a vaga stalno preteže na lijevu stranu. Tek kad su na nju pale tri Marijine suze, prevagnula je desna strana, što znači Marijinu pobjedu, jer duša ipak neće u pakao.

Marija se rezplakala,
na kraj vage stala je.

Tri su suzi njoj opali,
I na vagu jesu stali,
Grešnu dušu prevagnuli.
Sveti Mihalj dušu vagne,
Vagne dušu desni kraj. –

Ajngeli se nasmejali,
Maria se veselila,
Šatani⁷ su zaručali,
Vu pekel se zapirali.
Aj šeregi^{**8} gori stali,
Vu trojmbente zaigrali,
Vu raj dušu odpelali,
Sim nam pote pokazali...

(Narodne pjesme puka hàrvatskoga, str. 186. – 192.)

U jednom se, također fragmentarnom, zapisu Kukuljević ponešto približio velikom broju pjesama, posebno raširenih na slavenskom jugu, o tome kako vile zaspalom pastiru noću vade srce. Tekst pokazuje laganu metamorfozu vila u vještice, što će kasnije doći do punog izražaja u prikazu istog motiva, ali u zapisima dužeg i dorečenijeg sadržaja.

---

⁷ Šatan – (turski şeytan, arap. šayṭān) – *sotona*, zao duh postao od anđela koji se suprotstavio Bogu.

⁸ Šeregi – (mađ. *sereg* – gomila, vojska) – ovdje se misli na anđeoske zborove.

Vile.

(Okolo Varaždina)

Lepo je mesto	Gore ja,
Varadin	Vile me serce
Po njem se šeću	Bodeju!“
Dragi dva,	„Stani se gore
Jednomu ime	Jelica!“
Ivan mlad	„Nemrem se stati
Drugi je ime	Gore ja
Jelica	Vile me serce
„Stani se gore	Bodeju.“
Ivan mlad!“	(<i>Narodne pjesme puka</i>
„Nemrem se stati	<i>hàrvatskoga, str. 217.</i>)

Kukuljevićev prozni zapis o vilama sadržava točno određen zemljopisni prostor.

Vile /dobre/

Kod Toplicah varaždinskih pripovedaju muži od vilah da su one u staro vrēme rado po pašah i okolo Bednje hodale i popēvale tako milo i ugodno /kao Sirene/ da je onoga ko ih je slušao serce bolelo od miline. Onda /vele muži/ bile su još bolje – one su pomagale bogata polja žeti – i livade kositi – one su imale od stada (?) vremena u celom orsagu, nu odkad su pastiri s biči pucati počeli, otišle su one iz Horvatske, i nitko ih ne vidi i nitko ih ne čuje popēvati više – bile su to bele i krasne devojkje koje su čoveku samo dobro činile. – Još sada popevaju deve od njih: *Bele vile kolo vode...*⁹

Po toj su predaji vile napustile Hrvatsku kad su pastiri počeli pucati bičevima, pa je i Gaj zapisao uzrečicu: „Ne pucaj bičem gde su vile blizu.“

Od etnografskih su Kukuljevićevih zapisa poznati prikazi narodnih običaja i vjerovanja, pa se tako čuvaju tekstovi: „Kres na Ivanje – Vuzmenka na Vuzem – Ogenj se pali – devojkje pēvaju – i posle kad ogenj sgori skaču preko požara.“ Spominje boga Lada i druga slavenska božanstva.

---

⁹ Božena FILIPAN, *Kukuljevićeva etnografska istraživanja u Varaždinskoj županiji i okolnim krajevima* – u knjizi: *Radovi Zavoda za znanstveni rad Varaždin*, 12 – 13, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti – Zavod za znanstveni rad Varaždin, Zagreb – Varaždin, 2001., str. 275. – 286.

ARKIV ZA POVJESTNICU JUGOSLAVENSKU

Nije stoga čudno što će usmena književnost i etnografija dobiti zamjetno mjesto i u *Arhivu za povjestnicu jugoslavensku*.

U *Predgovoru* prvoj knjizi Kukuljević detaljnije objašnjava kako je došlo do izdavanja prvog hrvatskog povijesnog časopisa.

Da bi se omogućilo tiskanje djela iz hrvatske povijesti, Bansko je vijeće iniciralo osnivanje *Društva za jugoslavensku povjestnicu i starine*, a njegovo će glasilo biti *Arhiv*. Među pokroviteljima se *Društva* i *Arhiva*, osim Banskog vijeća, spominju ban Josip Jelačić, knez Mihajlo Obrenović, Ambroz ml. Vranicani i neki drugi uglednici.

Dužnost je da privremeno uređuje časopis pripala Ivanu Kukuljeviću, ujedno i predsjedniku *Društva*, ali je on taj posao obavljao od početka do kraja, tako da je uredio svih dvanaest knjiga, od kojih je prva bila objavljena 1851., a dvanaesta 1875.

Arhiv pokriva širi zemljopisni prostor pa pored hrvatskih, koji su najbrojniji, donosi i članke iz Srbije, Bugarske, Slovenije i Češke, često na jezicima naroda od kojih su potekli. O tome sam Kukuljević kaže: „(...) gledali smo za sada na takove predmete, koji zasjećaju u povjestnicu kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije; nu nismo nikad izpred očuh izgubili ukupno jugoslavenstvo, dapače uzeli smo nekoliko članakah govorećih o bajoslovju, književnosti, umjetnosti i u obće o povjestici svih Slavenah stanujućih na jugu.“

Svoj uvodni tekst on završava riječima: „Napokon prisiljeni smo ovdě javiti našim čitateljima, koji bi možebit privremenog urednika ovog časopisa radi upotřebljenog u toj knjizi pravopisa, nedoslědnostju ukorili, da smo mi ovaj pravopis samo poslije potankog većanja i učinjenog zaključka odbornikah našega društva, te radi lagljega razumljenja i porazumljenja primili.“

Predgovor je datiran: „U Zagrebu dne 12. veljače 1851.“ i potpisan inicijalima I. K. S.

Kukuljević već u prvom broju traži širi krug suradnika pa „na sve priatelje domaćih starinah i jugoslavenske povjestnice“ upućuje dvadeset i šest pitanja, od čega se šest odnosi na etnografiju i usmenu književnost. Ovdje se donose kako su zapisana:

19. Što kod vas pripověda puk o *vilah*, *věštich*, *coprnicah*, *viškah*, *bohornicah*, *višćacih*, *krstnicih*, *coprnpjacih*, *vilenjacih*, *vračarih* i *vračaricah*? Što o *Rojenicah*, *Sudicah*, *Dračicah*, *Letnicah*, *Polednicah*? Šta o *Ladu* i *Ladi*, o *Bělbogu* i *Perunu*, o *Triglavu*, o *Svetovidu* i *svetom Vidu*, o *zlatoj* i *Jagodi babi*, o *Dodi* i *Dodoli*, o *Lelu* i *Lelivi*, o *Davoru*, *Turu* i *Turici*, o *Živi* i *Živani*, o *Jeki*, o *Jaseni* i *Ješi*, o *Gromovniku* i *svetom Ilii*, o *Vukodlaku*, o *Crnom-Bogu*, *Běsu*, *Črtu* i *Čartu*, *Morani*, o *Helli*, o *Maliku* i *Malićcu*, o *Škrapcu* i *Škratelu*, o *Sablasti*, o *Mori* i *Morani* o *kugi* i o *smrti*? Što napokon o noćnih svěćicah (*Irrlichter*), o živoj vatri? itd.

20. Ima li u vas osobito koje mjesto, o kojem se pripovjeda, da se tamo sastaju *vile* ili *vještice* (coprnice), ili da tamo takve stanuju? Ima li gorah, šumah, špiljah i rudarskih jamah, gdje se po narodnom pripovjedaњу zli duši i mitologička bitja nalaze?

21. Što pripovjeda puk u svojim bajkama ili pjesmama o mitologičkim pticama i zveradi: o *sovi*, *kukavici*, *golubu*, *bjeloj zmiji* (kači), *kućarici* ili o drugih *zmijah*, o *zmaju* i *pozoju*, o *biku*, o *šarcu*? itd. Što o *zori*, *suncu*, *mjesecu*, *zvjezdah*, o *mladjaku* (mlaju) i *mladoj Nedelji*? Što o *vetrovih* i *oblacih*, o *gradi* (tuči) i o *gromu*?

23. Kakove vrste narodnih pjesama pjeva kod vas puk? Šta se pripovjeda ili pjeva o starijima naših kraljevih, banovih, ili drugih vitezovih? Šta o bojevih i razbojnih?

Već sadržaji pitanja pokazuju koliko je široko Kukuljevićevo znanje o mitologiji, predajama, vjerovanjima, narodnim pjesmama i običajima.

I odgovori su stizali. Neki sa zakašnjenjem i od nekoliko godina, ali su stizali, a Kukuljević ih je objavljivao doslovce, onako kako su mu ih zapisivači poslali.

Velika je prednost bila i u tome što su se zapisivači potpisivali i što su precizno označavali mjesta u kojima su nastajali pojedini zapisi.

Zbog obilja prikupljene, i u *Arkiu* objavljene, građe ovaj će se prikaz baviti usmenom književnošću, dok će etnografija dobiti svoje pravo mjesto u jednom od budućih radova.

USMENA KNJIŽEVNOST

U usmenoj su književnosti u većoj mjeri zastupljeni prozni tekstovi od pjesama, a čine ih predaje i poneka bajka.

I. Predaje

Obilje se mitoloških naziva navedenih u 19. pitanju budućim suradnicima može grubo razvrstati u sedam tematskih cjelina. To su: *vile*, *vještice*, *duše koje se vraćaju nakon smrti*, *kuga*, *vukodlaci*, *vampiri* i *mora*.

1. *Vile*

Kukuljević već u prvoj knjizi *Arkiva* donosi, pod općim naslovom *Bajoslovje i crkva*, svoj opširan tekst o vilama.

Taj je rad već bi tiskan 1846. u *Danici horvatskoj, slavonskoj i dalmatinskoj*, ali u šest nastavaka. Zbog toga se autor odlučio da ga ovdje objavi u cijelosti, i to s brojnim ispravcima i dopunama.

U uvodnom dijelu s pravom napominje da su mnogi svjetski pisci već pisali o slavenskoj mitologiji, a da u nas još nije napisano niti jedno cjelovito djelo o toj

tematici (napisat će ga šezdeset godina kasnije jedan Židov na njemačkom jeziku, o. p.), a razlog leži u tome što se kod nas gotovo sustavno zanemaruje puk (narod) i njegovo duhovno blago kao što su pučke pjesme, pripovijesti, običaji i slično. Kod toga navodi i riječi Adama Mickiewicza (1798. – 1855.), za kojega kaže „naš Mickiević“: „Iz skupljenih narodnih pripovjštih (i pėsamah) slavenskih mogla bi se sastaviti tako veličanstvena mythologia, kao što ju Indiani (Indijci, o. p.) imaju.“

Za usporedbu navodi čak osamnaest naziva za istovjetna mitološka bića, i to iz europskih jezika, indijskog i perzijskog.

Za jugoslavenske vile kaže da imaju troja pučka imena: *Vila oblakinja*, *Vila planin-kinja* ili *podgorkinja* i *Vila vodena* (najbliže češkoj podjeli).¹⁰

Za Vilu vodenu još postoje nazivi *povodkinja* i *vodena diklica*.

Vile se dijele po načelu dobra i zla.

Tako su *Vile zračne* uvijek dobre, *Vile vodene* uvijek zle, a *Vile zemne* su sada dobre, a sada zle.

U principu svaka je vila krasna žena, uvijek mlada, blijeda lica i obučena u bijelo. Kosa joj je duga do zemlje. Tijelo je tanko kao jela, a lagano kao ptica jer ima krila.

Tko je čuo kako vile pjevaju, taj više ne može slušati ljudski pjev. Tko vilu samo jedanput vidi, taj više ne nalazi dražesti u zemaljskim ljepotama. Često i umire od žalosti.

Samo su rijetki ljudi pozvani da dođu u vilinsko kolo i tada mogu bez opasnosti komunicirati s vilama. Tko se s vilama pobrati ili posestri, postaje nepobjediv (npr. Kraljević Marko).

Svaka je vila mudra pa može biti proročica, gatarica ili liječnica.

Vile zračne

Narod oko Varaždinskih toplica drži zvijezde Vlašice vilama i vjeruje da su one hodale po zemlji još prije nego se začeo svijet. Tada su pjevale i kolo igrale, da bi nakon promjena (valjda s dolaskom kršćanstva) nestale. Danas to rade djevojke, njih sedam u grupi i pod nazivom „Vile Ladarice“ koje od Jurjeva do Ivanja obilaze kuće i pjevaju.

Vile u oblacima imaju svoj grad od zlata, grimiza (skrleta) i bisera.

Autor navodi i pjesmu u kojoj se opisuje kako je vila gradila grad u oblacima:

---

¹⁰ Ti su nazivi zanimljivi iz više razloga. Stoga se ovdje navode kako ih je naveo i sam Kukuljević: rimska *Nympha*, *Nereida*, *Sirena* (pišćeva omaška – to su grčka mitološka bića), indijska *Bhavana*, grčka *Muza*, *Hekata*, *Plejada*, germaške *Elfa* i *Sylfa*, skandinavske *Völa*, *Norna*, *Valküra*, perzijska *Peria*, turska *Huria*, ruska *Rusalka*, češke *běla*, *lesna* i *vodna pana*.

– Na gradu su troja vrata:
Jedna vrata od skerleta,
Druga vrata od bisera,
Tretja vrata suvog zlata. –

Vile zračne skupljaju oblake i munje i njima se igraju, a ponekad dolaze na zemlju da pomažu ljudima. Tako *Oblakinja Vila* pomaže *Marku Kraljeviću* da nadvlada *Vilu brodaricu*.

U križevačkoj županiji i u Hrvatskom zagorju pripovijeda narod da Vila na „stari petak“ (zadnji prije mladog mjeseca) doleti s neba da uči žene kako valja liječiti i biti ljudima na korist. Pouka je dosta složena, a održava se na nekom starom drvetu.

Vile zemne

Iste su kao i *Zračne vile*, ali u nekim mjestima ljudi kažu da imaju kozje noge ili konjska kopita.

U Hercegovini vjeruju da su vile nastale od ponositih djevojaka koje su se uvijek pokazivale kao vrlo gizdave. Zato ih je Bog prokleo pretvorivši im noge u životinjska kopita. Drugi, pak vjeruju da se vile rađaju od određenih vrsta trava koje imaju korijen nalik na glavicu crvenog luka.

Zemne su Vile dobre i zle, ali je ipak više dobrih.

Po planinama love lov, pa su naoružane strijelama. Bave se pjevanjem, gatanjem, igranjem kola, proricanjem i liječenjem. Kad su dobre volje, upuštaju se u razgovor s ljudima.

Često mame mlade junake, pastire i lovce u svoje kolo, gdje im dijele sreću ili nesreću, već prema trenutnom raspoloženju.

U zloj volji muče ljude, kako to govori već citirana pjesma o probadanju srca.

Dalje pisac navodi čitav niz pjesama, mahom epskih, koje govore o susretu ljudi s vilama, u kojima vile jednima pomažu, a druge kažnjavaju. Najopasnija je *Vila Raviojla*.

Po vjerovanju vile mogu rađati djecu, koju potom podmeću ženama.

U narodnoj se predaji često spominju postojeća mjesta kao vilinska boravišta.

U Crnoj Gori to su Koma, Vrmoš, Žurim, u Dalmaciji Dobrota i Lovčen (piščeva omaška i u pisanju naziva i u smještaju), u Srbiji Miroč i Avala, u Slavoniji Fruška gora, u Hrvatskoj Velebit, samoborske, krapinske i viničke gore, u Kranjskoj Triglav i drugdje.

U pjesmi se najčešće spominje *Urvina planina*.

Kod Voće su se vile sastajale u Križankovoj jami (Vindija), kod Krapine u Vilinskoj jami, kod Varaždinskih toplica na gori Ljubelj. Za svako je to mjesto vezana

poneka predaja. Posebno je zanimljiva ona kako su vile na Ljublju naučile nekog čovjeka liječiti podavši mu *knjigu vilinsku*, ali su mu zabranile da se ženi. Pod starost se ipak oženio. Tog je trena zaboravio liječiti i za osam je dana umro.

Mjesto se, gdje vile igraju kolo može lako prepoznati po tome što tu rastu gljive.

Ne daj Bože da na takvo mjesto stupi ljudska noga. Vile bi tom čovjeku odmah nanijele neko zlo.

Vile vodne

Vile vodne su gotovo uvijek zle.

Naš ih narod dijeli u dvije grupe.

Prve su napola ribe i uvijek stoje u vodi, osobito u moru. Zovu ih *morske djevice* ili *diklice*, a oko Varaždina *morske puce*.

Druge stanuju u rijekama, jezerima i studencima i nerado iz njih izlaze, s slične su krasnim bijelim djevicama. Zovu ih *Povodkinje vile*, a poznate su u slovenskoj, češkoj, slovačkoj, poljskoj i ruskoj mitologiji.

One vuku lijepe mladiće na vodu, ne da ih napoje, nego da ih povuku u ponor iz kojeg nema povratka.

Više puta kupaju svoju djecu u izvoru ili bace što god u vodu, čime ju otruju. Ako se koja djevojka napije vode s tog izvora, postaje vila.

O tome govori čitav niz „bajoslovnih“ pjesama. Jedna je, ponešto krnja, ovdje već citirana, a preuzeta je iz Kukuljevićeve zbirke *Narodnih pjesamah*.

Kukuljević donosi više stihovnih primjera na tu temu, a zanimljiv je zapis iz Bosne što govori o nekoj preljici koja se, ožednjevši, htjela napiti vode iz bunara, ali je neki glas opominje:

Nepij zlato od ovud vodice,
Ovd' je vila čedo okupala.
Da je mužko, ne bi ni žalila,
Već je žensko, ne bilo joj živo.

(*Arhiv, I. str. 102.*)

S *Vilom brodaricom* ima problema i Kraljević Marko jer je zamutio *zeleno jezero*, a narod pripovijeda i o tome kako su vile pobile mladiće jer su mutili vodu, a znale su i posvađati junake, tako da bi jedan ubio drugoga.

Kod Stubice je vir koji narod naziva *koritnjak*. U njemu se vile kupaju svake večeri, pa se nitko od mještana ne usuđuju po mraku doći po vodu. Tu je i izvor Melinec u kojem vile peru samo noge prije odlaska u kolo.

Osim *Vila vodnih* spominju Slaveni i *Vodne muževе*. To su *povodnici* ili *vodari* (I. K. S. Knjiga I., str. 86. – 104.).

Nakon Kukuljevićevega teksta stiglo je u *Arkiu*, sukladno postavljenim pitanjima, više zanimljivih članaka o *vilama* s raznih strana.

Tako već u II. knjizi Antun Branko Pavić (1802. – 1853.), pišući o vjerovanjima u požeškom kraju, ističe da se uglavnom poklapaju s onim što je iznio Andrija Kačić Miošić (1704. – 1760.) u svojim pjesmama (Pavić ne navodi konkretne pjesme). Za mjesta vilinskih sastajališta kaže: „Mjesto, na kojemu bi se Vile sastajale, ponajviše su naša najviša brda, naročito pako *Papug* i *Brizovo Polje*, ali još više *Haršanj*, koji akoprem je od nas pomlogo (u sredini Baranje) odaljen, ništa ne manju svoju slavu još i ovde zadržao jest“ (II., str. 342.).

U istoj knjizi piše Mijat Stojanović (1818. – 1881.) o vjerovanju u vile u Slavoniji i Srijemu pa kaže da su vile žene vitka stasa i bijelog lica, duge raspletene crvene kose. Imaju kozje noge i mačje oči koje po noći sjaju kao svijeće. Odjeća im je bijela kao snijeg. U gluho doba noći izlaze iz spilja na polja, njive, livade i voćnjake, gdje se zabavljaju i plešu kolo. Na tom mjestu raste kao žuč zelena trava i nešto je niža od druge trave.

Rado pogane oko bunara.

Po noći dolaze dojkinjama i jedu malu djecu ili ukradu koje dijete i podmetnu svoje. Kad su vilinski svatovi, posebno se razuzdaju pa ruše slamnate krovove, plastove i kamare, polome stabla i počine mnogo zla.

Među vilama ima i *vilovnjaka*.

Stojanović o tome donosi zanimljivu priču o mladiću Stojanu u pruskoj vojsci i njegovu dvojniku vilenjaku koji se nameće Stojanovoj vjerenici. Spoznavši po Stojanovu povratku iz vojske da se sastajala s vilenjakom, djevojka umire. To se događa i s drugom Stojanovom vjerenicom. Tek kod treće vilenjak ih ostavlja na miru.

U drugoj se priči čobanin Stanko nikako ne može osloboditi vile koja ga stalno prati pa je na kraju i poludio. Često je pripovijedao o vilama, ali niti jednu priču nije završio. Po njemu one jedu bijeli smok, voće i med, a meso nikad ne jedu. Od konjskih repova prave strune, a od kože divljih mačaka i tvoraca gajde (diple).

Ako ih netko omete pri plesanju kola, odmah ga ustrijele strelicom ljuticom od zmijske kosti.

I Stojanović spominje gorske, zračne i vodene vile.

Gorske vile vole pobratiti velike junake, a mrze kukavice. Tako Marko Kraljević ima mnogo posestrima. Vole i čobane, osobito one koji znaju svirati i pjevati. Također vole dobre domačice, vjerne supruge i djevice. Često timare dobre konje.

Zlobne su vile *Ljutice*, a kosu mažu zmijskom mašču. Imaju šiljaste i dugačke nosove i kriva usta, zbog čega su grdne i strašna pogleda. Tko nagazi na *Vile Ljutice*, propao je (II., str. 380. – 383.).

U *Arhivu* su surađivali i visoki crkveni dostojanstvenici, a među njima posebno mjesto pripada biskupu Simeonu Milinoviću (1835. – 1910.) koji u V. knjizi opisuje narodna vjerovanja svog rodnog Lovreća u Dalmaciji.

Tu je vila gizdava djevojka duge žućkaste kose koja se „privija“ niz ramena. Na glavi nosi djevojačku kapu i bijeli veo, jedino su noge magareće pa se ne smiju gledati. Vile lijepo pjevaju, a mogu i drugome dati plemenit glas. Ima bijelih i mrkih vila. Prve su dobre, blage i prijateljske, a druge srdite, zavidne, nemilostive i osvetljive prema svakome. Tko vidi da se vila češlja pa joj zamršenu kosu razmrsi i odvoji vlas od vlasi, taj će biti sretan, a vila će mu uvijek biti na pomoći. Ni za živu se glavu ne smije kazati da je tko bio s vilama. Vile po noći uzjašu na konje i plešu po brdima, po dolinama, po grmlju i kršu. Takvi su konji dobri i zovu se vilenjasti, a poznaju se po tome što su im vile zaplele svu grivu (V., str. 217.).

U istoj knjizi opisuje narodne običaje i vjerovanja „u kotaru Makarskom“ franjevac Petar (Kadžić) Kačić Peko (1830. – 1918.). On kaže kako narod vjeruje da ima bijelih i crnih vila. One stanuju na visokim planinama ili, u proljeće, po mirisnim dubravama. Bijele su vile dobre ako im ideš naruku. Crne su uvijek opake i progone ljude kamenjem. Kad idu kroz goru, zapletu im se duge zlatne kose, pa namjeri li se koji čovjek i otplete ih ne iščupavši niti jednu vlas, bit će sretan do smrti. Vile ponekad odnesu nejaku dijete pa ga duže vrijeme hrane medom i drugim poslasticama. Takvo je dijete kasnije sretno i pametno.

Vila je slična ženi, povisoka, rumena kao jabuka, obučena u bijelu odoru, a po svili se rasipaju zlatne kose, hitra je hoda i leta i u svemu lijepa, samo što ima magareće noge (V., str. 332.).

U VII. knjizi najprije govori Đuro Stjepan Deželić (1838. – 1907.) o vjerovanju u vile u Ivanić-Gradu i okolici.

Vile su prekrasne žene, lijepa lica i krasna stasa. Imaju crnu ili zlatnu kosu dugu do zemlje i raspletenu. Noge su im kozje pokrivenе dugom bijelom opravom.

Tanke konce koji se vide nakon kiše narod zove *vilinska svila*.

Javljaju se uglavnom noću, a tek ponekad i po danu. Obično krasno pjevaju.

Najčešće ih vide pastiri.

Narod pripovijeda kako je Cepetićev konjar čuo nekakvo cikanje i poskakivanje. Kad je došao do starog duba, vidio je plamteći oganj i tragove da je netko plesao po travi. Na ognju si je zapalio lulu, ali nije osjetio da oganj peče. Uplašio se i potrčao da to ispriča drugim konjarima. Ubrzo nakon toga je umro, a da se nije uplašio i bježao, živio bi još i danas.

Jedan se konjar iz Kneža grijao kod svog ognja i pekao si je kukuruz. Najednom je opazio krasnu ženu kako njegova najljepšeg konja drži za grivu. Kad ju je upitao što želi, ona je zatražila tog konja. Konjar ne pristaje, ali je vila svejedno odjahala i rastjerala mu sve konje, a njega je nastrijelila.

Pripovjedačica je te priče tvrdila zapisivaču kako je i sama vidjela tog konjara. On je pod kožom imao pijesak, a samo mu je na uho curila krv.

Narod vjeruje i u vilenjake. To su suhi koščati muževi, pa makar se častili i plesali s vilama, uvijek su zabrinuti i žalosni (VII., str. 216. – 217.).

V. Lorković opisuje vjerovanja iz karlovačke okolice i navodi da narod razlikuje gorske i vodene vile.

Gorske vile su dobre i često su pomagale ljudima obrađivati polja i čuvati stoku. Otkad su, međutim, pojedinci počeli kleti i pucketati bičem, ostavile su ovaj svijet i povukle se u zabitne šume i gore, gdje noću vode divno kolo.

Vodene vile su zle, osvetljive, zlobne, najradije gledaju kako se ljudi muče kao zmija na trnu. Imaju divan glas kojim mogu svakoga omamiti i nakon toga ga strmo-glaviti u provaliju. Uvečer plešu kolo oko nekog potočića sve dok ih pijetli ne otjeraju (VII., str. 241.).

Ljubimci gorskih vila su *vilenjaci* i *vračari*. One im daju nešto svojih moći da mogu pomagati ljudima, liječiti bolesti i biti nesretnom narodu na utjehu. Da bi to mogli, vilenjaci i vračari moraju najmanje godinu dana služiti vilama, a i kasnije se moraju s njima sastajati u zabitnim poljima i pripovijedati im kako narod živi (VII., str. 242.).

B. Modrušić Lonjanac također kaže o vilama da su to krasna bića „većim dielom ženske glave“. Dijele se u kopnene i vodene. Vodene su ljepše i stasitije. Najčešće su na livadama, po vrbacima i na bistrim potocima u kojima se kupaju i, češljajući se uzajamno, milozvučno pjevaju. Bijele su kao latinke, a zlačana im kosa dopire do zemlje. Jedino ih ruže noge za koje kažu da su konjska kopita, zato ih pokrivaju rubovima oprave. Zimi se jako rado sunčaju. Kad pjevaju, valja ih se čuvati, jer ako uoče ili nanjuše čovjeka, nema mu spasa.

Ako plaču, čovjek im se može javiti i potužiti. Tada će ga ostaviti na životu.

Hrane se svakovrsnim mlijekom, medom i cipovom (bijelim kruhom, o. p.). Najradije piju bijelo vino. Kada kojem čovjeku proriču žalost, tako se približe selu da i pas preuzima njihov glas i tužno zavija. To je znak skore smrti ili požara.

Kažu da su jako ljubazne, a sretan je svaki tko dospije u njihovo kolo jer može obogatiti cijeli svoj rod. Ljube mlade ljude, posebno pjesnike, i pokušavaju ih privući na svoju stranu.

Pisac dalje donosi dva zanimljiva literarna teksta o vilama.

Dva se mladića navečer vraćaju iz obližnjeg sela po obavljenom poslu. Budući jako umorni od duga puta, a ponešto i od vina što su ga kod prijatelja popili, sjeli su na jedan panj. Tada su začuli prekrasno pjevanje. Jedan je mladić u tome prepoznao vilinske glasove, a drugi je opazio vile. Oba žele pobjeći, ali ih vile prestignu i dočekaju iza neke klade. Mladići su se našli među njima, a vile su zaplesale kolo. Kad su konačno pobjegli, lutali su osam dana po šumama i gudurama, dok ih nije

našao neki čovjek sve izgrebene i prebijene i uz pomoć nadničara, koji su tu radili, doveo kući.

„Samo po duljem baratanju lonjskih starovjerskih babah može se čovjek još koji dan hladnom grobu oteti.“

U drugoj priči mladi pastiri slijede vile dok im nisu nestale s očiju. Kad su se vratili na prijašnje mjesto, sva su se stada raštrkala po grmlju i okolici, pa su imali mnogo muke dok su ih prikupili, a ovce nisu dale ni kapi mlijeka (VII., str. 293. – 295.).

U XI. knjizi pripovijeda Josip Potepan Škerljev o vjerovanjima iz okolice Slovenske Bistrice. I tu su vile povremeno pomagale ljudima, a da su najradije jele žgance s mlijekom. Jednom su seljaku dolazile čupati repu. Kad ih je uhvatio, one su mu rekle da repe neće biti ništa manje, a kad je dosta načupa, neka kaže: „Bodi krej!“. Nakon toga je više neće biti.

I drugi je seljak uhvatio vile kako mu čupaju repu i počeo ih je strašno psovati. One su mu rekle da se više nikada neće vratiti, ali da na tim njivama više nikada neće roditi repa. Tako je i bilo (XI., str. 255.).

U pripovijedanjima se ponekad osjeća postupni prijelaz vila u vještice koje ljudima nanose samo zlo.

Tako u citiranoj predaji Mijata Stojanovića prolazi pastir Stanko samo zato što za zvonjenja „zdravomarije“ nije prestao svirati i što se nije poklonio vili koja je sjedila na plotu. Loše je prošao i Deželićev konjar koji nije htio vili pokloniti najljepšeg konja, a stradali su i čobani u Modrušićevu tekstu. U tom je smislu posebno zanimljiv i detalj iz Stojanovićeve zapisa kako vile noću dolaze dokinjama i jedu malu djecu. Tu je transformacija vila u vještice već završena.

Osnovna je razlika između vila i vještica što su vile bestjelesne, a vještice su uvijek tjelesna bića otjelovljena u nekoj konkretnoj ženi i podložne su kaznama za učinjena nedjela. Te kazne znaju biti vrlo drastične: udarac groma, ujed zmije, spaljivanje na vatri ili kidanje na konjskim repovima.

2. Vještice

U početku su to žene koje su nečemu vješte, a korijen je u slavenskoj riječi *veda* ili znanost. Otud i nazivi *vedovica* – gatara i ruski izraz *ведьма* (vjeđma) – vještica, a muškarac je *vještac*.

Za vještice se na slavenskim prostorima još koriste izrazi *krstača*, *roguša*, *rogulja*, a u hrvatskom je priobalju sve te nazive istisnula talijanska posuđenica štriga.

U kajkavskim je krajevima njemačka riječ *Zauberin* dala izraz *copernica*, a za muškarca *copernjak*.

U štokavskom je govoru osnovna djelatnost vještica čaranje, a učinak je čarolija.

U kajkavaca je to *copranje* (njem. *zaubern*), a učinak je *coprija*.

Već u II. knjizi *Arkiou* Mijat Stojanović opširno piše i o vješticama i kaže da su to bake i vremešnije žene, suhonjave i oštra pogleda. One znaju vraćati, skupljati ljekovite trave i liječiti uroke, drugim riječima, u nečemu su vješte pa im otud dolazi i naziv Vještice. Skitaju se po noći objahavši metlu ili se pretvaraju u mačke, šišmiše, sovuljage i slično te navaljuju na malu dječicu pri sisi, odnose mlijeko kravama i čine ljudima puno drugog zla.

Vještice su za ljude daleko opasnije od vila, ali su plašljivije pa se zato lupeški uvlače u kuće.

Ima vještica koje nikome ne čine kvar hotimice, nego moraju jer ih na to prisiljava zao duh. Kad vještački duh ili *vjedina* izađe po noći iz vještice i ode lutati svijetom, ona ostaje kao mrtva u krevetu sve dok ne zapjevaju prvi pijetli. Tada se duh vraća i opet ulazi u vještiče tijelo.

U nekom selu u Slavonskoj posavini neka je stara vještica kod spavanja jako hrkala, tako da član obitelji koji je spavao s njom u sobi nije mogao zaspati. U jednom se trenutku umirila. Ukućanin pomisli da je njezina *vjedina* otišla u skitnju pa okrene babu tako da su joj noge došle k uzglavlju. Nakon toga je mirno zaspao.

Ujutro su babu našli mrtvu jer *vjedina* po povratku nije našla put u njezino tijelo. Kad su babu sahranili, *vjedina* je svake noći radila nered po kući, razbijala lonce, razbacivala smok, plašila ljude i na kraju je zapalila kuću.

Vještica ima poseban bič kojim može ošiniti čovjeka. On se tada pretvara u konja, a baba uzjaše na njega i ide na sastanak gdje se vještice zabavljaju, goste i plešu.

Dvojica kalfa radili su kod jednog kovača i spavali u istom krevetu. Jedan je bio slab i žuta lica, a drugi zdrav i rumen. Jednom je zdravi mladić zapitao slaboga što mu je, a ovaj je odgovorio da ga noću jaše vještica.

Druge večeri su zamijenili mjesta, pa je vještica zauzdala zdravog mladića i odjahala s njim na ročište. Tamo je on uspio skinuti uzdu i postao je čovjek. Kad se vještica pred zoru vratila po konja, mladić je nju udario bičem i uzdom govoreći: „Budi kobil!“ (Tako je ona govorila: „Budi konj!“). Baba se zaista stvorila kobilom, a on ju je odjahao pred kovačnicu i potkovao na sve četiri noge. Ujutro se uspostavilo da je vještica kovačeva žena koja se dugo mučila da skine potkove, a na kraju je i umrla (II., str. 284. - 285.).

Simeon Milinović iz Lovreća u Dalmaciji kaže: „Kad svak zaspri, u mukloj ponoći, diže se Vieščica, stupa kaminu, udara po njemu šibkom i stvori se lončić.“

Tada se sva namaže pa ponovo udari „šibkom“, a lončić se sakrije. Zatim reče: „Nit' o drvo, nit' o kamen, već u Pulju (ili na drugo mjesto) pod oraje.“ Može se vidjeti kad vještica leti jer se pokaže kao svijetla glavnja. I samim očima može ustrijeliti živinu ili čovjeka. Maloj djeci vadi srce i jede ga. Zato djecu valja čuvati od „Vieščicah“ (V., str. 217.).

Petar Kačić Peko pripovijeda u istoj knjizi da vješticom postaje žena koja primi svetu pričest, ali je baci i gazi po njoj, a zatim pristupa vragu. Govori se da mogu biti muški vještaci, a žene vještice. Pod kaminom ili ognjištem imaju zakopan lončić posebne masti spremljene od osobitog bilja i začaranu šibicu. Kad žele putovati, udare šibicom po zemlji gdje je lonac. Zemlja se rastvori, one se namažu mašću, vrata lonac u zemlju i udare šibicom, a zemlja se zatvori da ne ostane nikakav trag. Kad se namažu, govore: „Ni o drvo, ni o kamen već u Pulju pod orahe (u Pulji je zaista bilo puno debelih orahovih stabala). Ako bi netko, pošto se namazao, krivo izgovorio basmu kao: „I o drvo i o kamen“, taj će se sav isprebijati i ostati poznat jer će se tragovi povreda vidjeti više dana.

Kad grmi ili pada tuča, puca se puškama, a u crkvama zvone zvona.

Momak niti djevojka ne mogu biti vještac ni vještica. To su muževi i „mužatice“, udovci i udovice, a djevojke su More (V. str. 332. – 333.).

Očito je da su Milinovićev i Kačićev opis vjerovanja u vještice vrlo slični, vjerovjatno stoga što Lovreć i Makarsku ne dijeli posebno velik zemljopisni prostor.

U VII. knjizi i Đuro Stjepan Deželić, opisujući vjerovanja oko Ivanić-Grada, pripovijeda da su *coprnjice* stare žene koje se bave čaranjem, bajanjem i drugim vragolijama, znaju sve što se sada zbiva, a bistrumnije su i od samoga vraga. Raduju se kvaru i uvijek su spremne naškoditi ljudima. Imaju mnogo malih lončića i u svakome nekakvu mast.

Tko želi poznati vještice, mora si od Sv. Lucije do Badnjaka izraditi stolac, prvi doći na polnoćku i prvi otići te sjesti na taj stolac. To je uradio neki krznarski djetić, ali je na povratku kući jedva pobjegao vješticama i sklonio se u krušnu peć. Kad su ga ukućani izvadili iz peći, cijelu noć je izvodio pokrete kao da se s nekim tuče. To se ponavljalo sve dok mu se nije smilovala neka baba i rekla mu da raspori živu kokoš i pojede još toplo srce. On je to uradio i ozdravio, ali je poslije jako malo govorio. Često bi po noći nestajao iz sobe unatoč zatvorenim vratima i prozorima. Valjda su tada na njemu jahale coprnjice.

Jednu su djevojčicu od osam godina otele dvije vještice. Najprije su se pojavile u liku velikih žaba, ali na dvije noge. Pošto su se triput „prekopitnule“, pretvore se u žene, skinu s glave peče koje su postale konji i zajašu na njih. Djevojčicu su odnijele na neko križanje gdje su je kuhale u ulju.

Tu je bio jedan orah pod kojim su ljudi kasnije našli dječji rubac, a nešto dalje i kosti.

Jednom su konjaru coprnjice ispile srce, od čega je poludio. Srećom, imao je punicu vračaru koja mu je našla *coprničke izbljuvke*. On ih je popio u vodi i ozdravio, ali je otada uvijek morao uza se nositi travu *rutvicu* da mu više ne naude.

Nakon pomamnog plesa coprnicu rado ostavljaju svoj znoj pod lipom ili na mjestu gdje ljudi rado sjedaju. Tko stane na taj znoj, ima razne teške posljedice.

Deželić napominje da postoje i coprnjaki koji se ponašaju isto kao i coprnice, a najviše vole zajahati čovjeka i jahati ga svaku noć.

I tu se pripovijeda o dva mladića od kojih jednoga po noći siše baba kuharica.

Mladići su jednom zamijenili mjesta, pa priča dalje teče kao u Stojanovića. Žrtva se na ročištu uspjela osloboditi oglavnika (ulara) i postala čovjek. Njime je kasnije udario babu, a ona se pretvorila u kobilu. Dojahao ju je kući i dao potkovati. Kad su sutradan vidjeli da je baba potkovana, spalili su je na lomači (VII., str. 217. – 219.).

V. Lorković kaže da coprnice u karlovačkoj okolici igraju veću ulogu nego bilo gdje drugdje. To su najčešće stare babe koje se nikako ne mogu rastiati sa svijetom (ne mogu umrijeti, o. p.) i još na kraju svog života žele nekome nauditi. Još se predvečer češljaju, umivaju i pripremaju na put. Sastaju se oko ponoći na križanjima, po zakutcima i sumnjivim mjestima.

Narod većinu nesreća kod stoke ili drugdje pripisuje coprnicama. Ako tuča uništi ljetinu, kriv je coprnjak, ako crkne krava ili vol, kriva je coprnica.

Coprnicama se može provući kroz najmanju pukotinu, pretvoriti se u mladu djevojku ili poprimiti koji drugi lik.

Svakog se mladog petka sastaju na Kleku, kamo dojašu na metlama ili na svojim neprijateljima. Kad lete na Klek, pred njima uvijek ide neko vidljivo svjetlo. Tko to vidi, sakrije se da ga ne snađe nevolja (VII., str. 241. – 242.).

Matija Valjavec Kračmanov (1831. – 1897.), gimnazijski profesor u Varaždinu, piše o narodnim vjerovanjima u samom gradu i u okolici.

O coprnicama je ispričavao dvije uspjele predaje.

U prvoj su dva prijatelja, trgujući, putovala svijetom. Nakon dužeg su se vremena razišli, tako da je svaki izgubio trag onog drugog.

Jedan je od njih pred noć došao u šumu i popeo se na suho drvo da prenoći.

Pod tim je drvetom vrug ispovijedao coprnice. Svaka je morala reći kakvo je zlo napravila između dviju ispovijedi. Najmlađa je od njih urekla mladu kraljicu da deset godina ne može hodati. Na vragovo pitanje postoji li za taj urok lijek, ona je odgovorila da postoji. Neki mladić mora jahati konja tako dugo dok se na njemu ne napravi sapunica. Tada mora na konja staviti bijelu plahtu da pokupi sapunicu i u tu plahtu zamotati kraljicu.

Putnik na drvu je to čuo. Kasnije ga put namjerio na mjesto u kojem je živjela bolesna kraljica. Tu je postupio po coprničinih riječima i izliječio kraljicu, koja se kasnije za njega i udala.

Nakon nekog vremena naiđe njegov drug. Prijatelj mu pokloni nekoliko cekina i ispriča kako je postao bogat. Sada je i ovaj otišao na spomenuto drvo, ali se u međuvremenu saznalo da je kraljica izliječena. Bio je to očiti znak da je vješticu netko čuo. Vještice su pogledale na drvo, spazile tamo čovjeka i „raztrgale su ga na prah i pepel“.

U drugoj je predaji žena rodila dijete, ali nije mogla naći kumu. Dođe tako k njoj druga žena i ponudi se da bude kuma. To je bila coprnica. Ona je rekla roditeljima da je posjeti kad prizdravi. Rodilja je doista pošla u posjet kumi. Putem su je upozoravali kavran (gavran), vrana i kavka (čavka) da ne ide kumi, ali ova to nije htjela slušati. Došavši u dvorište, vidjela je na stolcu škaf, a u škafu izrezana čovjeka. U kuhinji je sve posuđe plesalo. Provirivši kroz pukotinu u drugu sobu, opazi kumu kako ima kozju glavu, a svoju drži u krilu i traži uši. Kad je pokucala, coprnica baci kozju glavu pod postelju, a svoju stavi na mjesto. Kad je kuma ušla, upitala ju je coprnica što je sve vidjela, a naivna žena sve kaže kao je bilo. Nakon toga ju je coprnica ubila (VII., str. 253. – 254.).

B. Modrušić Lonjanac pripovijeda da puk u njegovu kraju vješticama pripisuje toliku moć da mogu zapaliti i srušiti kuću, iščupati hrast i ubiti čovjeka. Uvijek se raduju tuđem zlu, a gledaju samo na jedno, škiljavo, oko. Ako ih bilo tko uvrijedi, spremne su nanijeti zlo ne samo njemu nego i čitavoj obitelji.

Osim šuma i gudura glavna su im obitavališta smetišta, pepelišta, razvaline, šljivici, šuplji hrastovi, jednom riječju, što je nečisto, to je njihovo.

Jao onome tko u mraku sretne vješticu. Njega će ustrijeliti.

Pripovjedač je vidio čovjeka kojega su na povratku kući iz krčme zgrabile i tripud bacile u trnje, a na kraju su ga tako udarile da mu se i poslije vidjela rupa u tijelu. Nesretnik se tužio da će umrijeti, ne preboljevši babu Baru, koju je prepoznao na mjesečini.

Jednog su pastira vješticu tako istukle da je morao reći da im se predaje. Ujutro su ga našli modra kao šljivu. Poslije je preživio još dvanaest godina kao vještac na glasu, a umro je od kolere (VII., str. 296. – 297.).

M. Kombol, župnik župe selačke u Primorju hrvatskom, kaže kako njegovi župljani vjeruju da coprnice idu na Klek, i kad bi sveti Ilija znao kada će biti njegov dan, da bi sve porušio i potukao. Isto se tako vjeruje da *krstnici* čuvaju da coprnice svijetu ne naškode (VII., str. 328.).

Leopold Martin Krajnc govori o vjerovanju u vješticu u okolici Postojne. Tu narod više ne vjeruje u coprnice, ali je ostala predaja da su stanovale u velikoj jami pod malim gradom, a plesale su na dva visoka vrha. Jednom su izazvale tuču i loše vrijeme. Otada ljudi za lošeg vremena zvone i kažu „u oblake zvoniti“.

Gašpar Križnik, čevljar iz Motnika (Kranjska) kaže o coprnicama tek toliko da ljudima nanose zlo, da po noći dolaze musti krave, a kod ljudi uzrokuju razne bolesti. U zraku izazivaju tuču, a združuju se i s duhovnicima. Više puta su nekoga zavele daleko od pravog puta u šumu. Ako se po noći vide svijetle, ljudi kažu da su to coprnice.

Danas ljudi više ne vjeruju u coprnice (XII., str. 146.).

3. *Vukodlak (vampir)*

U obilju se usmenoknjiževne građe koju je Mijat Stojanović prikupio za II. knjigu *Arkiva* nalazi i opširniji tekst o *vukodlaku*.

Čovjek koji je za života komunicirao s vilama, vješticama ili vragom, a umro je bez pokajanja, nakon smrti postaje vukodlak. On svaku noć „u gluho doba“ izlazi iz groba i skita se po selu, osobito po onim mjestima gdje je za života učinio neko zlo.

U vukodlaka je žuto lice, crvenih je očiju, naježene kože i plavih usana. Zubi su mu crni kao čađa, ruke krvave do lakata od pasje krvi, jer davi pse i ispija im krv.

Može se pretvoriti u gadnu zvijer, u svinju, u čvorasti panj koji se kotrlja ulicom ili u ogromnog psa.

Na koga se namjери, toga davi „da mu duša škripi u tijelu“.

Ako psi počnu po noći posebno bijesno lajati, to je znak da je vukodlak u selu. On je pasji krvolok i pasja kuga.

Jedan je pokojnik sedmu noć nakon sahrane došao u kuću svojoj ženi i počne je hvatati svojim ledenim rukama, grliti kao kliještima, škripati i cvokotati zubima. Žena se nikako nije mogla osloboditi te napasti sve dok nisu zapjevali pijetli.

To se ponavljalo iz noći u noć. Na kraju ukućani odlučе raskopati grob i pokojnika probosti glogovim kolcem.

Ipak im je jedna vračarica dala savjet da ne diraju grob ako nisu sigurni da je vukodlak u njemu. Zato neka mu žena pri sljedećem susretu sveže za nogu klupko konca koje će se odmatati pri njegovu hodu.

Kad su ukućani po koncu vidjeli da je vukodlak u grobu, otkopali su ga i naišli na strašan prizor. Mrtvac je bio potpuno izobličен. Proboli su ga kolcem i zatrpali jamu. Više nije dolazio.

Stojanović dalje pripovijeda da žene *bajalice* i *vračarice* znaju dozvati mrtvace iz groba, a oni se tada pojavljuju kao vukodlaci.

Tekst završava time kako je neka djevojka dozvala dragog poginulog u ratu, a on ju je na bijelcu odnio u daleki svijet i htio je povesti u grob, ali su je spasili pijetli. Kasnije joj je trebalo mnogo vremena da se vrati kući (II., str. 389. – 390.).

U istoj knjizi pripovijeda o vukodlaku i Josip Lalić. On kaže da je u 17. stoljeću u ogulinskoj okolini, točnije u Kremenu, živio neki „porkulab“ Cindrić koji je nakon smrti svake noći dolazio svojoj ženi, a napastovao je i druge žene. Mjesni župnik Radočaj skupi druge župnike i oni odlučе otvoriti grob. Na grobu su našli rupu kroz koju bi mogla proći mačka. Otvorivši grob, vidjeli su da ta rupa vodi točno do mrtvaca. Tada su g triput proboli glogovim kolcem, a on je kod toga tulio kao vol. Kasnije se više nije pojavljivao.

Priča se da vukodlak može postati i od nerođenog djeteta koje je mrtva majka ponijela sa sobom u grob (II., str 421.).

U IV. knjizi pripovijeda Milan Dimitrev (umro je vrlo mlad u Varaždinu 1857. godine) samo toliko da vukodlakom postaje mrtvac pokopan u jamu koja je preko noći stajala iskopana. Narod vjeruje da će se najlakše obraniti od vukodlaka ako ga probode glogovim kolcem. Jedino je na tom mjestu spomenut i naziv Črt, a čuva se u frazi: „Kaj me črtiš?“ Značenje je: „Zašto me ljutiš, zašto mi ideš na živce?“ (IV., str. 196.).

U V. knjizi piše Simeon Milinović da vukodlak postaje od opaka čovjeka po njegovoj smrti. Tako je jak da ga nitko ne može nathrvati. Može se pretvoriti u svaku gadost. Tuče svijet i plaši ga. Svojoj ženi i djeci donosi razne stvari. Nije od mesa, već napuhan kao mijeh. Može se ubiti trnovim kolcem, ali je zlo ako nekoga popraska njegova krv.

U VII. knjizi *Arkiva* kaže Đuro Stjepan Deželić o *vukodlaku* samo toliko da on nastaje od nekrštena djeteta ili djeteta koje je zakopano zajedno s majkom u njezinoj utrobi. Ono poslije sedam godina naraste kao vuk, a može se pretvoriti u bilo koju drugu zvijer. Odagnati se može samo glogovim kolcem (VII., str. 225.).

U istoj knjizi opširnije piše o *vukodlaku* B. Modrušić iz Lonjanca.

Vukodlak je čovjek koji je malo držao do boga i svetih stvari. Osuđen je da tumara po svijetu, po šumama i provalijama tražeći mjesto gdje je izgubio ljudski lik. Ako takvo mjesto nađe, ponovo postaje čovjek. Boji se ljudi i zvijeri. Nikad ne spava ležeći, nego stojeći oslonjen na kakvo drvo.

Bio tako neki šumar koji je dugo živio siromašno sa ženom i dječicom. Svaki je tjedan barem jednom obišao cijelu šumu. Pritom je lovio, ako je bila prilika, da prehrani ženu i djecu.

Tako se i jedne Mlade nedjelje uputio u lov iako ga žena molila da ostane kod kuće, jer se za Mlade nedjelje ne lovi, pa bi mu se moglo dogoditi što i mnogim drugima. Prošle je godine na taj dan već nestao njihov brat Mato. Muž je ne sluša i odlazi još po noći u šumu.

Kad je počela svitati zora, on je već zašao duboko u šumu i primijetio da je zalutao. U tom je trenutku osjetio nuždu. Prislonio je pušku na drvo, obavio nuždu i tog se trenutka pretvorio u vukodlaka. U glavi mu je ostala čovječja pamet, a tijelo kao u vuka.

Svi su ga seljani tražili osam dana nakon nestanka, ali bez uspjeha.

Tek nakon dvanaest godina, na isti dan, na Mladu nedjelju, vratio se kući u ljudskom liku i s puškom. O tome se dugo pripovijedalo po čitavoj okolini (VII., str. 298. – 299.).

Zanimljiva je i priča Josipa Petepana Škerljeva, seljaka iz Zemona kod Slovenske Bistrice u XI. knjizi *Arkiva*. On kaže kako narod vjeruje da se vukodlak rađa u odjeći, pa ako ga nitko ne oslobodi, da će ostati vukodlak.

Osloboditi se može tako da mu pod tu odjeću, pod rame ušiju komadić platna i da mu u usta daju žlicu da je glođe. Kad umre, moraju ga položiti u lijes „na zobe“ (na usta, na trbuh, o. p.) ili pak mu stave pod jezik novi čavao.

Preko praznika se ne smije na njivi ostaviti nezaorani gnoj, jer na njemu leži vukodlak i čeka „krotnika“ (?) pa ga tuče šibama koje su drugi orači ostavili na njivi.

Neki je prosjak došao u jedno selo i nigdje nije mogao naći stan pa je legao pred crkvom. Oko jedanaest sati došao je k njemu vukodlak i, saznajući da prosjak ne može naći stan, pozove ga sa sobom. Prešli su preko groblja, gdje je vukodlak uzeo tri kamena. Kad su došli do prve kuće, vukodlak baci kamen na krov, a oglasio se pas. Zato su krenuli dalje. Kod druge kuće se oglasila kokoš. Kod treće kuće se nije oglasio nitko, pa su ušli. Nad ognjištem je visio kotao. Zapalili su vatru, i dok se prosjak grijao, vukodlak je donio gospodarevu krv i počeo je kuhati. Kad je bila skuhana, počne jesti i natjera prosjaka da i on jede. Prosjak to nije mogao jesti, nego je sve stavljao u njedra.

Kad je sve bilo gotovo, reče vukodlak prosjaku da bi gospodar mogao oživjeti ako bi dobio nešto od pjene nastale pri kuhanju. Nakon toga su zapretali vatru i otišli. Drugo jutro je prosjak teško oboljelom gospodaru dao nešto od krvi koju je spremio u njedra i gospodar je odmah ozdravio.

Otkopali su vukodlakov grob, a ovaj je u grobu zarežao i rekao prosjaku da bi ga bio pretvorio u sunčani prah daje očekivao njegovu izdaju.

Narod također vjeruje da će vukodlak otići ako ne nađe nad ognjištem kotao spreman za kuhanje. (XI., str. 255. – 257.).

U predajama se često poistovjećuju vukodlak i vampir.¹¹

4. O vučjem pastiru

Premda je ranije o *vučjem pastiru* opširnije pisao Matija Kračmanov Valjavec, u *Arkivu* se prvi tom temom pozabavio Đuro Stjepan Deželić, i to u VII. knjizi, opisujući što o tome pripovijeda narod u Ivanić-Gradu i okolici.

Za *vučjeg se pastira* vjeruje da je to sam sv. Juraj. Kad on zazviždi, skupe se vuci cijeloga svijeta, a on im zapovijeda gdje i što moraju ugrabiti.

Neki je muž htio saznati tko je vučji pastir pa se popeo na najviši dub i čekao. Nije prošlo ni pola sata kad se pojavio sv. Juraj i fićuknuo. Došlo je vukova kao zvjezdica na nebu, a sv. Juraj je svakome dao zadatak. Jedan je vuk bio ranjen i šepav, pa mu je svetac ostavio onog čovjeka na dubu. Kad se vuk nije mogao dočekati da čovjek

---

¹¹ Vuk Stefanović Karadžić, *Vukodlak ili vampir* – Etnografski spisi: *Vjerovanje u stvari kojih nema*. www.starisloveni.com

siđe, počeo je glodati stablo. Nato je pukla grana na kojoj je nesretnik stajao i on je u tren oka postao vukova žrtva.

Isto su tako tri konjara ponudila za okladu pedeset forinti onome tko će po noći na jasenu počekati vučjega pastira. Jedan je prihvatio okladu i popeo se na jasen. tek što je sjeo, dojahao je sv. Juraj na konju i zviždukom sazvaio vukove. Svakome je odredio njegov plijen, a jednom šepavom čovjeka na jasenu. Vuk je počeo glodati stablo, ali je ožednio. Pošao je do dosta udaljenog izvora da se napije vode, a konjar je to iskoristio i vratio se blijed među drugove. Vuk je uspio srušiti jasen, ali plijen nije našao.

Druge noći dopustili su drugovi tom konjaru da spava između njih, ali je došao vuk i odvuкао baš njega. Sutradan su drugovi našli samo krv i nekoliko kosti.

U trećoj je predaji neki lovac pošao na visoki jasen da ubije nekoliko vukova. Vučji pastir je došao u liku bijelog vuka, a to je bio sv. Juraj. Triput je zatulio, a sa svih strana su došli vuci, neki pješice, a neki su se dovezli na kolima. Kad su se skupili, svakom je nalio nešto u usta, pa su se odmah razišli. Lovac nije htio pucati dok ne vidi što će vukovi raditi. No čim su se oni razišli, vučji pastir pozove lovca s jasena, opije ga nekom vodom i naredi mu da se svuče do gola i da se triput „prekopitne“. Nakon toga je postao vuk i to je morao ostati tri godine, a vučji pastir mu je sakrio odijelo pod jedan dub i osudio ga da si hranu traži po smetištu. Jednom je osjetio kako mu snaha u rodnoj kući peče kruh. Čim se odmakla od peći, on je skočio da ukrade malo kruha, ali je njegov brat, ne prepoznavši ga, potrčao za njim i udario ga kolcem da mu je zauvijek ostao ožiljak. Drugi put je sačekao snahu koja je koscima nosila ručak i skočio je pred nju. Ona je bacila hranu i pobjegla.

Kad su prošle tri godine, došao je pod onaj dub. Tu je već čekao vučji pastir i dade mu opravu. Lovac se triput „odkopitnuo“ i postao je čovjek, ali sav zarašten u bradu i kosu i vrlo dugih noktiju. Došao je kući, gdje su ga jedva prepoznali, a on je obećao da će se zauvijek odreći puške i lova (VII., str. 222. – 224.).

Na granici je predaje o vukodlaku i vučjem pastiru crtica što je donosi Josip Potepan Škerljev u XI. knjizi.

Jedan je putnik jahao kroz šumu i sreo četiri vuka. Jedan je od njih imao trn u nozi. Putnik sjaše s konja i izvadi vuku trn. Nakon nekoliko godina dojahao je u neko selo. Došao je do neke kuće iz koje je izašao gospodar i pozdravio ga. Putnik se začudio otkud ga ovaj čovjek poznaje, a on mu je odgovorio da mu je prije izvjesnog vremena izvadio trn iz noge. Putnik je bio začuđen jer je trn izvadio vuku. Gospodar mu je objasnio kako bi ga drugi vukovi bili pojeli da se nije riješio trna. Poveo je putnika u kuću i pogostio ga.

Narod pripovijeda da četiri vuka predstavljaju vukodlake, a ako ih je više da su to obični vuci (XI., str. 256.).

5. O *Mori*

U II. knjizi *Arkiva* pripovijeda Mijat Stojanović kako mnogi ljudi oba spola vjeruju da ih u snu „gnjete“ (pritišće, stiska, o. p.) *Mora*. Pokazuje se u ljudskom liku, a vještice i coprnjice, vračarice te babe vilenjače mogu biti i more.

Kad se mora navali na spavača, ni najjači se čovjek ne može ganuti. Kad mu sjedne na prsa, jedva diše i ne može govoriti. Neke samo gnjete i siše, a žrtvama se to, bile one muškog ili ženskog spola, odrasli ili djeca, to ujutro vidi na sisi koja se zacrvni nabrekne kao da raste čir.

Koga mora „gnjete“ i siše, taj je boležljiv i slab i brzo umire. Posebno to vrijedi za djecu.

Jedan je čovjek pripovijedao piscu da ga mora mučila pune dvije godine. Nalegla bi na njega kao mlinski kamen, okrenula bi ga nauznak i po sat bi ga „gnjela“ da bi mu „oči iz glave počele skakati“. Ta je mora bila njegova susjeda baba. Jedna mu je vračara dala neku travu savjetovala ga da nikad ne spava na leđima. Tako se oslobodio more (II., str. 392.).

Josip Lalić je još kao dječak čuo svoju majku, koja je ležala u postelji nakon poroda, kako se ujutro tuži mužu, kumi i primalji (babici) da ju je mora jako izmučila i da joj siše dijete. Kad su djetetu pogledali sise, našli su sve tvrdo i nategnuto. Zato su mu sise počeli mazati češnjakom.

Da se riješe napasti, zabili su viljušku iznad vrata i iznad prozora ili bi „petouglo (mudro) slovo“ zapisali iznad prozora i vrata, što bi spriječilo moru da uđe u kuću.

Piščeva je sestra, inače zdrava djevojka, pripovijedala bratu kako ju je pritisla mora runjavih ruku i lica i prišapnula joj da se neće moći pomaknuti dok ona ne ode. Tako je i bilo, a sestra je teško oboljela. Ipak se nije uspjela osloboditi *More* koju je često vidala u liku neke poznate žene (II., str. 421. – 422.).

Simeon Milinović kaže da mora može biti samo djevojka koja u gluho doba dolazi kroz zatvorena vrata, pristupa postelji i nogama pritiskuje spavača. Mora se može poznati na mnogo načina. Ako joj se što obeća, doći će da joj se to i dade. Kad se uda, pretvara se u vješticu (V., str. 217.).

O mori opširno piše Petar Kadčić Peko i kaže da je Mora nevidljivi duh, ali se čuje kad ide i diše ispijajući čovjeku krv. Može se provući kroz najmanji otvor. Ne može se uhvatiti. Kad poklopi čovjeka da mu pije krv, čovjek se ne može maknuti ni progovoriti dok god ga Mora ne pusti. Nakon toga i žrtva može obećati mori da će joj nešto kupiti, pa neka si po to dođe drugi dan. Dođe li koja žena po obećano, čovjek je može prepoznati pa tako zna koja ga je trla.

Mori se može nešto ponuditi i u kući, npr., sol, pa ako se prigne da to uzme, valja puhnuti u pripremljenu tikvu i začepiti je. Tada je Mora zarobljena i mora čovjeku ispuniti svaku želju.

Ako je čovjek oprezan pa zgrabi Moru za kosu, ona mu neće uteći, a on će prepoznati koja se djevojka pretvorila u Moru.

Pisac na kraju daje zanimljiv komentar kako niti jedan pripovjedač ne želi priznati da se to njemu dogodilo, nego kako je to samo čuo pripovijedati od drugih.

Đuro Stjepan Deželić kaže da narod o *Mori* pripovijeda kao o bijeloj ženi koja noću dolazi u kuću i sisa osobu na koju se namjeri, bilo mušku ili žensku, mladu ili staru. Ako joj mlijeko prija, neće žrtvu tako lako ostaviti, nego dolazi svake noći, dok žrtva ne umre. Koga siše, tome narastu sise kao ženi ili kao lješnjak ili orah, tvrde su kao kamen i crvene kao prišt, što žrtvu kasnije jako peče i boli (VII., str. 224.).

Matija Valjavec Kračmanov spominje još dva naziva za Moru. To su mura i mula. Postoji više vrsta mora: čovječje, svinjske i govedske.

Mora je nalik na mačku i ima pet nogu. Siše osobito muške. Tijelo joj ostane vani, a u sobu uđe samo „para“. Kad leži na čovjeku, strašno je teška, da se čovjek ne može maknuti i jedva diše. Žrtva postaje jako mršava, količina pojedene hrane joj ništa ne pomaže, a prsa dobiva kao dojkinja.

More su često same coprnice koje se mogu načiniti tako tankima da mogu i kroz najmanju rupicu ući u sobu.

Mora se često druži s vilama. Ako umre koja njezina žrtva, ona joj izvadi srce i daje ga vilama, a ove od njega prave dragu mast.

Žrtva se može obraniti tako da pod glavu metne „melnato vreće“ (vreću s ostacima brašna, o. p.) ili da kraj sebe stavi metlu koja je rađena od Badnjaka do Velikog petka, i to na suncu, svaki dan ponešto. Može se opasati i užetom „koje melin na vodi drži“ (takva je užad vrlo rijetka jer se mlin na vodi veže za obalu debelim lancima, o. p.). Može na vratima načiniti njezinu „tacu“ (o kakvoj se „taci“, tj. šapi, radi, pisac ne spominje.). Mora ne napada ljude u budnom stanju, a boji se i puške.

U štajerskoj crtaju na vratima i na prozorima njezin lik. Kad moguća žrtva pođe spavati, postavi kraj sebe metlu. Osjetivši da je došla mora, udari je tripud metlom. Mora poprима svoj lik i skoči u prozor gdje se tako udari da padne mrtva.

Svinjče se može zaštititi od more tako da ga se tripud udari vrećom.

U nastavku Valjavec donosi dvije predaje, a u obje je napast mura.

U štaglju su spavala dva djetića (dvojica mladih izučениh majstora, ali još bez majstorske diplome, kalfe, o. p.). Jednoga je dolazila sisati mora, pa je postao jako mršav. Na prijateljevo pitanje zašto je tako oslabio nije htio odgovoriti. Jednom je, u pijanom stanju to ipak učinio. Došla je neka baba i upitala ga zašto je tako slab, a njegovi su prijatelji u šali odgovorili da mački dolaze na njega spavati.

Mladići su pri spavanju zamijenili mjesta, ali je mora ipak našla žrtvu, a prijatelj joj nije mogao pomoći.

Konačno je ponovo došla ona baba i rekla mladiću da po noći ne zaspі, nego neka sluša kada će se m u r a uspinjati po „lojtri“ pa neka skoči i baci „lojtru“. Mura

se tako prestrašila da više nije došla, a mladić je za kratko vrijeme opet bio zdrav i crven kao prije.

U drugom je slučaju jedan mladić pomogao drugome tako da je uhvatio m u r u .

Triput su donijeli svjetlo, ali ga ona svaki put ugasila. Onaj koji je držao muru poviče: „Saka lukna božja, saka lukna božja“. Mura mu se izmakla i „tak je smradno zakadila, da je tri dni hiža smrdela“ (VII., str. 250.- 251.).

B. Modrušić kaže da je mora bič božji, kazna za teškog grešnika, ali više puta i za pravednika. Može biti žensko ili muško, ali prokleta od nekoga. Noću plazi po čovjeku i siše ga. Narod kaže da je to stvorenje četveronožno, glave čovječje i pasjeg tijela. Njezine aktivnosti traju tako dugo koliko je bila teška kletva kojom je prokleta. Najradije siše otkriveno tijelo. Zato se djeci predlaže da leže na kojoj strani, a muškarcima na trbuhu.

I Modrušić donosi dvije predaje.

U prvoj mu pripovijeda neki starac, vršnjak njegova djeda, kako se u suton vraćao kući i došao do ogromnog stečka kod kojega se nekad pilo i pjevalo, a i žene su tu rađale ne stigavši s polja do kuće. Najednom je opazio ogromnu prikazu u kojoj je prepoznao svog djeda i vidio kako mu ovaj prijeti prstom. Uto je zazvonila zdravomarija, a on se prekrizio izgovorio: „Majko Bistrička pomози!“ Djeda je nestalo, ali je ostao ogroman pas koji ga pratio do sela, gdje su ga noćobdije otjerale štapovima.

Vrativši se kući, uzme gunj i jastuk i ode na sjenik. Tek što je zaspao, osjetio je na sebi ogromnu težinu koje se nikako nije mogao osloboditi. Napustila ga tek kad je svanulo jutro, no njegove su sise nabrekle kao u udavače, bile su modre kao šljive i zaboljele bi ga čim bi udahnuo.

Babe mu rekoše da je to njihova druga – Mora – žena njegova desnog susjeda Jovana.

U drugoj predaji pripovijeda piscu jedna mati kako je imala prekrasnu kćer koju je prosilo osam prosaca, ali ih je sve odbila. Pristala je da se uda tek za trećega, ali protiv roditeljske volje jer je taj mladić bio iz „nečiste hiže“.

Kad je zanjela, muž nije htio priznati da je to dijete njegovo dok ga župnik nije umirio.

Zle sile su ipak na mladu ženu poslale nekakvoga sivog cucka koji ju je progonio čitave noći, „(...) jahal i cical tak da ji je dete zatušil i živu ju tak rekuć u crnu zemlju natiral.“

Kad ju je pisac zapitao kako izgleda mora , odgovorila je da se to čeljade javlja u raznim likovima i teži da osveti bilo koga od svog roda. To su većinom babe, pa ih se naš svijet jako boji i poštuje ih. „I ja sem negda po tem pasjem putu hodila.“

Čuvši to, zapisivač je pobjegao od straha bojeći se da bi i njega mogla „smandrati“ (VII., str. 299. – 301.).

6. O kugi

Za svoj je prikaz kuge Mijat Stojanović donosi cijeli tekst jedne predaje.

Neki je čovjek, vraćajući se pokasno iz polja kući, sustigao na ulazu u selo dvije čudnovate žene bez nosova i ušiju, oči su im male kao u zmija i upale, glave duguljaste, ruke kao mačje šape, a noge pod njima kozje.

Vidjevši takve nakaze, seljak se najprije uplašio, ali je kasnije smogao hrabrosti da ih upita tko su.

Odgovorile su mu da su dvije sestre kuge. Jedna će pomoriti ljude u tom selu i okolici, a druga će poći dalje. Kažu da idu iz Sarajeva, a rodom su iz kužne zemlje. Dobile su zapovijed od kužnog kralja da dođu upravo u taj kraj.

Čovjek se ukočio od straha, ali mu kuge obećaju da će njega i njegove poštediti ako ih posluša i posluži im. Mora ih unijeti u selo da ih psi ne napadaju i pokazati im svoju kuću, kako bi je mogle mimoići.

Na čovjekovo pitanje ima li način da se selo spasi od pošasti, kuge mu odgovore:

– Ima, između ostalih i ovo: Dvanajest momakah (djevaca) i toliko djevojakah (djevicah) čista i neporočna života morali bi u oči *mlade nedelje* (istakao I. Z.) oko gluhe dobe noći uzeti plug, izići van sela; svući se svi goli kako su od majke rodjeni, upreći se u jarmove i oborati selo okolo naokolo. Ali to radeći morali bi mramorkome mučati i jedno na drugo nipošto hotimice i požudno pogledati, kamo li se jedno drugog taknuti. Običi bi morali mjesto sedam putah sve po istoj brazdi, tako da iskopaju raonikom (lemešom) mali šamčić. Kad to dovrše, morali bi se opet obući i mučec brez obzirce povratiti se doma.

Ljudi mogu odbiti kuge sirćetom (valjda octom, o. p.) i borovicom (fenjom), a još bolje čistoćom i umjerenošću u jelu i piću, ali ne uvijek, jer kad one već zrak i vodu otruju, teško ih je otjerati.

Za to vrijeme čovjek je nosio obje kuge znojeći se od tereta. Kad su stigli u selo, počeli su psi bijesno lajati. Kuge su rekle da se same mogu obraniti od pasa ako poprime neki drugi lik, a ljude ubijaju tako da otruju zrak ili vodu ili pogledom.

Koga god pogledaju, taj dobije crni prišt ili grižu u utrobi i mora umrijeti.

Drugi dan su kuge počele ubijati po selu „... i da ne bjaše sirćeta i borovice, kanfora i žganice, te da neoboraše momci i djevojke sela, sve bi u njem bilo izumrlo“ (II., str. 393. – 394.).

Petar Kadčić (Kačić) Peko kaže da je kuga žena oštrapana, visoka, kose joj zamršene kao u stare kobile, zelenih očiju kao mačka, nos duguljast i oštar, lice žuto, tmasto, naborano, nokti kao u lisice, sise joj crne, a duge tako da ih kad putuje svaku prebaci preko svog ramena.

Kadčićev je prijatelj Krunoslav Ivičević prema narodnom pripovijedanju ovako opisao kugu:

Crna kosa holo zarudjena;
Mutno čelo, tisno i lakomo;
Mačje oči razbludna pogleda;
Oštar nosić pun zmijinja jeda.

Široka joj proždorita usta;
Žuto lice nenavidno suho:
Od lijenosti podavite ruke;
Zagalila suvokostne šljuke.

Jednom se kuga pogodila s brodarom da je sam prebaci na obližnji otok, a da mu ona neće nauditi. Ako joj ne vjeruje, neka na sredinu čamca stavi trnje, draču i smreku.

Brodar je tako učinio i rekao kugi da sjedne na pramac, a sam je počeo voziti. Kad su odmakli od obale, kuga želi prekršiti dogovor i provući se preko trnja i drače na krmu i okužiti brodara, ali se nabola i zavikala: „Sukadar, bukadar, u Primorje nikadar.“ (V., str. 334.).

I Đuro Stjepan Deželić kaže da je kuga grda žena, da je u licu sva nakazna, izjedena rakom, a jedna noga da joj je baš kao u krave. Kad u selu naiđe na dobar plijen, počne pjevati, a u protivnom počne jaukati.

Čovjek se od kuga ne može obraniti svojom tjelesnom jakošću, nego mora jesti borovicu ili češnjak, jer kuga bježi od tog mirisa (isto kao obrana od vampira, o. p.).

Bezobzirno ubija ljude i marvu, a psu tako smrdi da joj ne oprostí ako je stigne. Kuga se u nevolji obično pretvori u pticu ili u drvo. Jednom se pretvorila u gužvu (tanku vrbovu šibu za vezanje snoplja, o. p.) i tako se zamrzнула. Neki je seljak trebao gužve pa je pokupio i tu i donio je u sobu da se odmrzne. Kuga se ogrijala, zahvalila čovjeku na dobroti i otada više ne udara na ljude, nego samo na stoku (VII., str. 224.).

V. Lorković kaže da se ljudi u karlovačkoj okolici boje kuge više od bilo koje pošasti. Kuga naliči ružnoj djevojci koja umjesto nogu ima kopita, pa kad joj se sviđi, zaputi se u svijet da ga mori i muči. Kuga i smrt vječne su drugarice. Kad se jedna umori, nastupi druga (VII., str. 242.).

Matija Valjavec Kračmanov pripovijeda da, po vjerovanju naroda iz varaždinske okolice, kuga svake godine obilazi po svijetu pa ako nađe mrtvacu koji je imao smrtni grijeh, a nije se prije smrti ispovjedio, pretvori mu srce u prah. Taj se prah razleti po zraku, pa ako ga netko udahne, sigurno će umrijeti.

Kuga pojede srca svih onih koji su umrli od tog praha, a kad je sita, povuče u sebe sav prah koji je još u zraku i raspukne se. Iz želuca joj dođe dječak u crno obučen i u ruci drži krvavu sablju. Kuga se ponovo zatvori i ide dalje.

Ako kuga pogleda kroz prozor, poginut će sva živina, a ljudi se brane tako da na prsima nose češnjak.

Narod vjeruje da kugu čine prosjaci koji, došavši u neku kuću, ne dobivaju ništa po volji. Tada tu kuću „zacopraju“ da ljudi i životinje poginu.

Neki kažu da kuga dolazi u liku koze, jarca ili šarena psa i takva hoda po kućama. Ako ukućani s njom dobro postupe, ako joj daju mlijeka i sira, ona neće ništa učiniti ni stoci ni ljudima.

Svaka vrsta životinja ima svoju kugu.

Kuga ima samo tri noge, a sigurna je obrana ogrlica od češnjaka koja se nosi oko vrata.

Valjavec donosi i tri usmenoknjiževna teksta o kugi.

Jedan je čovjek vozio židova u drugo mjesto. Pogodili su se za pet forinti, ali mu je židov dao samo tri rajnška (novac kovan negdje na rijeci Rajni, u ovom kontekstu manje vrijedan od forinte, o. p.) kapare.

Došli su do malte (mitnice, neke vrste gradske carine, o. p.). Židov je platio maltarinu, a kad su odmakli, poslao je seljaka maltaru po šibice.

Kad se čovjek malo udaljio, židov je potjerao konje i otišao s kolima i konjima.

Seljak je imao znanicu kugu koju je jednom vozio od nekog mjesta do svoje kuće i ništa joj nije htio naplatiti. Ona mu je rekla da će mu pomoći ako se nađe u nevolji. Neka si samo iščupa tri vlasi iz glave. Sada se on sjeti kuge i učini kako mu je ona kazala. Kuga je odmah došla, ulovila je židova i ubila ga, a potom i sve židove u selu, a seljaku je vratila kola i konje.

U jednom je selu bio veliki pomor stoke. Neki su ljudi vidjeli kugu i rekli da je nalik na psa. Osobito je rado hodala po smetlištu i mukala. Kad bi ušla u staju, „kušnula bi marše“, a to je marše (marvinče) do jutra uginulo.

Ljudi su joj, budući u nevolji, na smetlište postavili mlijeko. To je pomoglo. Gdje je našla mlijeka, kuga nije činila zlo.

Uvijek je spavala kod jednog čovjeka na klupi. Kad bi došla njezina ura, otišla bi ne učinivši nikakva kvara u toj kući.

Jedan je čovjek vidio kugu kako lovi rakove. Imala je svinjski lik. Kad je došla preko rijeke, legla je i pogledala čovjeka. On je ostavio sve što je imao sa sobom i pobjegao je kući. Kod kuće su mu rekli da je to svinjska kuga. I doista, svinje su najedanput počele masovno ugibati (VII., str. 251. – 252.).

7. O suđenicama

Suđenice čine božansko trojstvo koje određuje sudbinu svakog pojedinca, a poznaju ih sve europske mitologije. U grčkoj mitologiji to su *Mojre*, u rimskoj *Parke*, u nordijskoj *Norne*, a Stari su ih Slaveni obično zvali *Suđenice*, *Rođenice* ili *Rožanice* (od roditi). I svi južnoslavenski narodi imaju svoje nazive za suđenice, a na kajkavskom se, kao i na slovenskom, govornom prostoru one zovu *Rojenice* ili *Sojenice*. Time, dakako, nisu pobrojani svi nazivi.

Radi se o tri sestre, od kojih su dvije dobre, a treća je zla.

U *Arkiu* je (u II. knjizi) prvi o *Suđenicama* progovorio Mijat Stojanović. On ih naziva *Sudice*. *Sudice* su, po njegovu pripovijedanju, neka vrsta vila koje nazoče porodu svakog čovjeka. Javljaju se u grupi od tri do sedam (drugdje su obično samo tri, o. p.) i savjetuju se o sudbini novorođenčeta. Što *Sudice* ili *Usude* dosude, to će se i dogoditi.

Stojanović i tu donosi vrlo zanimljivu priču.

– U kući nekog bogataša supruga upravo rađa. Svi su do krajnosti uzbuđeni, od budućeg oca, preko liječnika i primalja do posluge.

Uto je pred kuću dospio nekakav prosjak na štakama i slijep na jedno oko. Naslonio se na kameni stup, izvukao iz torbe gusle i zapjevao:

Oj čovječe pravedniče!	Jer čovječe pravedniče,
Jedan božji službeniče!	Kad čovjeka smrtca nadje,
Ako misliš božji biti,	Ništa sobom ne ponese,
Svojom dušom u raj doći,	Već skrštene bjele ruke,
Čini dobro za života,	I pravedna djela svoja,
Poštuj brata starijega,	Što za Boga udjelite,
I tebe će mladji tvoji;	I za dušu namjenite,
U dobru se ne ponosi,	E da bi vam dobro bilo
Na tudje se ne lakomi,	Ovog svita i onoga.

Čuvši tu pjesmu, gospodar je uveo prosjaka u kuću, nahranio ga i dopustio mu da može prenoćiti u Kuhinji.

Umorni je prosjak brzo zaspao, ali ga oko ponoći probudi štropot u dimnjaku. Svojim je jedinim okom pogledao u dimnjak o odrvenio od straha. Opazio je sedam žena odjevenih u bijelo (bile su to vile *Usude* ili *Sudice*) kako sjede na klupi. Bile su stare, čupave i mršave „kao kuke ljeskove“. Jedna je od njih progovorila da je u kuću rođeno muško dijete i da je njegova sudbina u njihovim rukama. Ona odmah i predlaže da dijete živi sedamdeset godina i da bude bogato. Neka se triput ženi i neka umre od kapi. Druga je predložila da dijete živi osamdeset i devet godina, da bude biskup i da umre od vrućice. Treća predlaže da dijete bude trgovac, da osiromaši i da umre u bijedi kao propalica. Četvrta je predložila da dječak živi do devetnaeste godine, a tada neka ga ubije grom.

Prosjak je ujutro ispričao domaćinu i svima ukućanima što je čuo te noći.

Čuvši to, otac je odlučio sagraditi kamenu kulu u koju će zatvoriti sina od osamnaeste do devetnaeste godine. Sama je izgradnja kule trajala osamnaest godina.

Dječak je za to vrijeme živio slobodno i učio kod vrlo vrijednog i sposobnog učitelja koji je od njega stvorio razumna i čudoredna čovjeka.

Kad je prošlo osamnaest godina, roditelji su objasnili dječaku za koga su podigli kulu. Dječak se nasmijao i rekao da je ljudski život u božjim rukama, bez obzira na to gdje se čovjek nalazio.

Kad je osvanuo zadnji dan devetnaeste godine, dječak je rano otišao na jedno brdo s kojega se lijepo vidio izlazak sunca. Tu se zadržao do podne. Tada je nastala oluja, a dječak je znao da se za nevremena ne valja skrivati pod visoka stabla pa je ostao na čistini. Oluja je bila strašna, a gromovi su udarali na sve strane, čak i u jedno staro stablo u dječakovoj blizini, ali je on ostao čitav.

Kad se vratio kući, imao je što vidjeti. Ona kula u dvorištu bila je srušena do temelja. Roditelji su plakali misleći da je i on poginuo. Kad su ga vidjeli živa, neizmerno su se obradovali i zahvalili Bogu.

Dječak je živio devedeset i pet godina, bio je bogat i rado je pomagao siromašnima. Imao je sedam sinova i dvije kćeri. U životu je često govorio: „Sudija je Bog, a Sudice su varalice.“ (II., str. 386. – 389.).

I Đuro Stjepan Deželić donosi o *Sudicama* dvije zanimljive predaje. U uvodnom dijelu svog teksta kaže da narod iz ivanićgradske okolice *Sudice* naziva *Sudjenicama*.

To su lijepe žene kao vile, a njih sedam do osma dolazi na porod svakog djeteta. Što dosude, mora se dogoditi. Ne postoji način da se ono što su dosudile izbjegne.

Deželić pretpostavlja da je vjerovanje u sudbinu fatalizam ostao iz turskih vremena.

Neki je ranjeni stražmeštar (dočasnik u austrijskoj vojsci) na putu kući dospio na konak k nekoj prosjačkoj obitelji i zadrijemao na stolu. U tom je momentu žena iz te kuće rodila djevojčicu. Došle su Suđenice i dosudile dijete spavajućem vojniku.

Vojnik je to čuo, naljutio se, ukrao dijete i u šumi ga nabio na kolac. Naišao je neki seljanin i našao još živo dijete. Izvukao mu je kolac, odnio ga kući i othranio. Kad je dijete postalo krasna djevojka za udaju, dođe slučajno u onaj grad gdje je onaj stražmeštar sada bio gostioničar. Djevojka je stupila k njemu u službu. Njemu se dopala, pa se njome oženio. Po ožiljku koji je djevojka imala i znala kako ga je dobila, saznao je koga je uzeo za ženu.

U drugoj je predaji neki bogati trgovac došao kući upravo u trenutku kad mu je žena rađala i zaspao je na klupi. Žena je rodila sina. Došle su „sudjenice“ i odredile da dječak bude trgovac, a otac da bude ubijen.

Trgovac se razljutio, stavio dijete u torbu i u šumi ga objesio o visoku granu.

Naišao je neki kovač, našao torbu s djetetom i odnio dijete kući. Dječak se tu othranio i izučio kovački zanat. Kako mu nitko nije znao za ime, zvali su ga „Nahod“.

Kasnije si je sam otvorio kovačku radnju. Čuvši to njegov otac, koji je već bio oženjen drugom ženom jer je dječakova mati davno umrla, pokuša promijeniti odnosno dopuniti odluku Sudica.

Drugoj je ženi naredio da pripremi lijes i jamu te da ubije čovjeka koji joj s puta donese list. Došavši u grad, nađe Nahoda kovača i zamoli ga da joj i toj ženi odnese list s novcem, jer u svog slugu nema povjerenja. U pismu je objasnio ženi zašto mora postupiti po njegovoj naredbi.

Nahod je bio vrlo lijep momak, pa ga maćeha nije htjela ubiti, nego mu predloži da se njome oženi, a ona će ubiti muža.

Tako se i dogodilo. Umirući, muž je rekao da se je sud ipak ispunio na njemu.

Nahod se oženio maćehom i otvorio trgovinu.

Jednom je bilo nekom čovjeku suđeno da umre na dan kad se bude ženio. Čovjek je bio zdrav, a i sam je jako pazio na svoje zdravlje. Ženidbu je stalno odlagao.

Jednom je ipak odlučio da se ženi, „pa kud puklo da puklo“.

Upravo kad je, sjedeći na stolcu, razmišljao hoće li dočekati sutrašnji dan, stolac pukne, on se sruši sa stolca i ostane mrtav (VII., str. 219. – 221.).

8. O Sablasti

O *Sablasti* je opširnije pisao samo Mijat Stojanović u II. knjizi *Arkiwa*.

Po narodnom pripovijedanju to su duše koje se skiću od nemila do nedraga po ovom svijetu jer na drugom još nemaju mjesta. Javljaju se u gluho doba noći u raznim likovima. One ne mogu čovjeku naškoditi, ali mu se mogu pokazati. Za bilo kakav zvuk po noći za koji se ne može odmah otkriti izvor, narod kaže da je to sablast.

Sablasti se mogu pretvoriti u bilo kakvu životinju, najčešće u zvijer, već prema tome na što je koja kriva duša osuđena. Zato ih zovu i utvare.

Najviše se skiću „u mlade dneve“ (u dane mladog mjeseca, o. p.) i samo u to vrijeme sa mogu pokazivati čovjeku.

Neki je siromah stanovao u šumi u svojoj kolibici i često bi čuo lajati lovačkog psa kao da goni zeca. Jedne vedre noći stanar te kolibice uzme veliku sjekiru i uputi se u pravcu iz kojega se čulo lajanje. Najednom opazi čovjeka kako, zadihavši se, trči prema njemu i laje kao pas. Uplašen, stanar podigne sjekiru i izgovori: „Svaki dobar duh hvali Boga, hvališ li ga i ti?“ Sablast se zaustavila. Bile su to samo kosti obavijene gadnom žutom kožom, ali se čuo odgovor: „Hvalim!“

Na stanarovo pitanje tko je sablast je odgovorila da je živjela prije dvjesto godina. Bila je strastven lovac i lovila po ogromnoj šumi, od koje su sada ostali tek tragovi. Umjesto da ide u crkvu, uvijek je išla samo u lov. Kad je umrla, osuđena je da se skita po toj šumi i laje kao pas. Samo po nekoliko puta u godini njegovo lajanje mogu čuti i ljudi.

Stanar je upitao sablast kako bi joj se moglo pomoći, a ona je odgovorila da bi njezine muke prestale ko bi se netko za nju pomolio i dao na misu.

Stanar je sutradan dao na misu i pomolio se Bogu. Nakon toga mu se sablast više nije pokazivala, a nije čuo ni lajanje po šumici.

Narod kaže da protiv sablasti ne pomaže nikakvo oružje.

Neki je kočijaš vozio svog gospodina po noći kući. Kad su već stigli do sela, opazili su na kolniku neku čudnu zvijer, veliku i nakovrčane dlake kao u ovce, a crnu kao ugljen. Konji su sami skrenuli s puta i zaobišli prikazu.

Gospodin je prije toga malo više popio, pa je sada naredio kočijašu da stane, a sam je uzeo pušku i krenuo da ubije tu zvijer. Kad ju je ugledao, naciljao je u nju i povukao okidač, ali puška nije opalila. To se ponovilo više puta, pa je pijani gospodin odustao i konačno se s kočijašem odvezao kući, a sablast je i dalje ostala na drumu (II., str. 390. – 391.).

Slično piše o *Sablasti* Gašpar Križnik, postolar iz Motnika u Kranjskoj, samo što je on naziva naprosto *Strah*.

Neki vide *Strah* u liku bijele žene, drugi u liku crnog muža, jarca, psa ili neke druge životinje.

Dva su prijatelja išla svojim djevojkama u drugo selo. Kad su se po noći vraćali preko nekog travnjaka, vidjeli su na sredini zelenog muža koji je gledan izdaleka bio velik, a kad su mu se približili, postao je malen.

Drugi mladić je kod jednog jagnjeda (jablana) više puta, kad bi sijevalo ili grmjelo, vidio mrtvački sanduk, a na svakom mu je kraju gorjela svijeća.

Treći je vidio pogrebne kako nose mrtvaca.

Narod je i inače plašljiv pa za svaku buku kojoj ne zna podrijetlo smatra da je *Strah*.

Netko je po svijetu tražio *Strah* i dobio kutiju, a u njoj miša. Kad je otvorio kutiju, miš mu je skočio u lice, čega se jako uplašio. Na kraju je zaključio: „*Strah* je na sredi votel, okol ga pa nič ni.“ (XII., str. 147.).

Tako inače završava jedna vrlo uspjeta slovenska narodna pripovijetka s naslovom „O mladeniču ki bi bil rad *strah* spoznal.“

9. O *Smrti*

Mijat Stojanović kaže da naš narod pripovijeda o smrti svakakvih pripovijedaka.

Za primjer je uzeo tekst, bliži pripovijetci nego predaji, inače poznat u više europskih književnosti (posebno u njemačkoj) pod naslovom *Smrt kuma*.

Unatoč istom motivu, Stojanovićev je tekst ipak jako variran.

Bio je bračni par kojemu se svake godine rodilo dijete, ali su sva djeca redom umirala.

Očajni je otac odlučio da za kumu zamoli samu *Smrt*. *Smrt* se smilovala i rekla neka, kad mu se dijete rodi, izađe iz sela do jednog platišta sa šumske strane. Tamo će naći *Smrt* u liku jedne žene u crnini i s bijelom rubačom na glavi.

Rodio se dječak i dobio *Smrt* za kumu i ime *Žiško*.

Od toga dana Smrt bi redovito posjećivala svoje kumče kad god bi se našla u selu, u toj kući bi konačila i razgovarala s roditeljima. Jednom ju je otac upitao kako to da ona neke ljude umori naglo, a neke po dugom bolovanju i kako se može poznati hoće li neki bolesnik preživjeti ili umrijeti. Smrt je odgovorila da umiru svi kojima ona sjedne kod glave. Kad sjedne sa strane, taj boluje teško i dugo i rijetko ozdravi, a kad nekome sjedne uz noge, taj brzo ozdravi.

Nakon toga čovjek bi odlazio svakom bolesniku i odmah rekao ukućanima hoće li bolesnik umrijeti ili ozdraviti. Po tome je bio razglašen kao vračar i dobivao je bogate darove.

Napokon je došao red i na njega. Kad je vidio da mu Smrt sjedi kod glave, brzo se okrenuo, ali je i smrt promijenila mjesto. To je ponovio tri puta, ali bez uspjeha. Na kraju mu je sama Smrt rekla kako je došlo vrijeme da mu presiječe životni konac. To rekavši, mahne kosom, a kum izdahne (II., str. 294. – 295.).

Đuro Stjepan Deželić kaže kako o Smrti pripovijedaju da je grda, jalna, zloćudna žena, kraljica donjeg svijeta koja mjesto kraljevskog žezla ima u jednoj ruci kosu, a u drugoj lampaš i uru. Obučena je u crnu opravu, a na glavi joj bijela peča (isto kao u Stojanovića, o. p.). Gdje misli da nije dovoljno jaka, pošalje svoje službenice, zimicu, kugu i slično. Nekome se i prije javi da će doći, ili po čuku, ili sruši štogod s tavana, ili obilazi dva-tri dana kuću da ju pas osjeti. Ako pas tuli i glavu drži dolje, sigurno vidi Smrt, a kad glavu drži gore i tuli, prorokuje požar ili koju drugu nesreću. Kad se vidi da je koja zvijezda pala s nebeskog svoda, kaže se da je nekome utrnula svijeca, tj. da je umro (VII., str. 224.).

10. O noćnim svijecama

Postoji više noćnih svijeca koje narod različito naziva i različito o njima pripovijeda.

Franjevac Petar Kadčić (Kačić) Peko piše kako narod makarskog kraja vjeruje da su noćne svijece duše iz čistilišta, a katkada i sablasti (Fantasmata).

Ako seljak vidi da svjetlo blješče po mraku od kakva gnjila panja ili po zemlji u koju su ukopane mrtve kosti ili komadi željeza, odmah počne pripovijedati da je u gluho doba noći na tom i tom mjestu vidio mnoštvo svjećica koje imaju modar plamen i hodaju amo-tamo. To su duše iz čistilišta koje traže pomoć da bi im se tko smilovao. Nakon toga redovito odlazi župniku da plati koju misu za mrtve duše.

Ako se radi o plašljivcu koji počne bježati, može se od straha razboljeti, pa čak i umrijeti.

Sam je pisac prikaza jednom vidio, kod nekog župnika, uplašenog seljaka koji je pripovijedao kako je ispred stare crkve (a tamo je bilo i groblje) vidio mrtvaca u

crnom kako gori. Prekrižio se triput, a kada to nije pomoglo uzeo je pušku i ispalio metak u mrtvacu iz kojeg se na sve strane rasula vatra, a sam je počeo bježati.

Župnik je s njim i piscem pošao na opisano mjesto. Tu su vidjeli kako je metak pogodio u truli hrast i rasuo trulež koja po noći svijetli. Seljak to nije vjerovao, pa su ga morali na isto mjesto odvesti i po noći da se uvjeri kako truli panj može svijetliti (V., str. 334. – 335.).

Sasvim drugačije o *Noćnim svjećicama* piše V. Lorković. On kaže da narod karlovačkog kraja vjeruje da pod tim svjećicama leže zakopani novci, a ako se one vide u zraku, kažu da su to luči kojima si vještice osvjetljavaju put idući na Klek VII., str. 242.).

Matija Valjavec Kračmanov razlikuje tri pojma. To su *svjećari*, *svjećice* i *svjetice*.

a) *Svjećari*

To su ljudi koji su komu za života učinili kakvu krivicu pri međama (preselivši među na susjedov dio zemljišta, o. p.). Zato im Bog ne da da miruju, nego ih osudi da po više godina moraju noću hodati po mjestu čina, a posebno često obilaze ta mjesta u doba Adventa i dva tjedna prije svih svetih. Oni nemaju glave kao drugi ljudi, već mjesto glava veliku svijeću, pa ako se slučajno međusobno sudare, iz njih poleti snop iskara. Ako opaze čovjeka, krenu k njemu. Molitva čovjeku neće pomoći, ali ako ih prokune, odmah će otići od njega. Jednog je takvog grešnika izvrsno opisao slovenski pjesnik Anton Aškerc (1856. – 1912.) u pjesmi *Mejnik* (o. p.).

b) *Svjećice*

Svjećice (Irrlichter) vide se od jedanaest sati do dva sata u drugu noć. One idu kao i čovjek, udaljene od njega sto koraka. Kad već dugo hodaju, tada se promijene, jedna ide pred njim, a druga za njim. Ako čovjek jako kune i ne boji se, prilaze mu sve bliže, i ako nije blizu „druga ura“ (drugi sat idućeg dana), tako ga omame da postane sulud.

c) *Svjetice*

Svjetice (Johanniswürmer – *krijesnice*) lijeću oko kresa (velike vatre koja se pali uoči Ivan-dana, o. p.). Ljudi ih love i spremaju, a koriste ih kao lijek za zimicu VII., str. 255.).

Leopold Martin Krajnc također govori o *svećicam* ili *neumnem ognju* (Irrlicht) i navodi vjerovanje da se tamo muče izgubljene duše (VII., str. 316.).

11. Zmija u ljudskom liku

O transformaciji čovjeka u zmiju i zmije u čovjeka postoje brojne bajke i predaje u stihu i u prozi i vrlo su stare. Zmije mogu biti muškoga i ženskog roda, pa isti spol zadržavaju i ljudi koji se oslobode zmijske kože.

U XI. knjizi *Arhiva* je otisnuta predaja koju je zapisao Juraj Humar, župnik u Vodicama nad Kamnikom, a ima jedan zajednički detalj sa zapisom Stanka Vraza (1810. – 1851.) *Lepa Vida*, nastalom negdje na granici između Prlekije i Međimurja. Vrazov zapis predstavlja iznimno uspjelu pjesmu-bajku.¹²

Humarov je zapis u prozi, a slobodno prepričan glasi ovako:

– U Kamniku su htjeli graditi župnu crkvu pa su u tu svrhu skupljali priloge. Tako su došli i gospođi u Mali-grad. Gospođa je imala jednu kćer koju je jako ljubila i nije htjela dati prilog za crkvu, nego je rekla da će njezina kći sjediti na novcu.

Bog je njezinu kćer pretvorio u zmiju (kaču). Zmija sjedne na posudu s novcem i s njom propadne u zemlju. Spasio bi je čovjek koji bi je, kad se pokaže, udario s tri ljeskove šibe (motiv iz *Lepa Vida*), svakom jedanput. Zmija bi se pretvorila u lijepu djevojku i udala bi se za svog spasioca.

Zmija se više puta pokazivala, a jedan ju je mladić umalo oslobodio. Udario ju je dvaput, a potom se uplašio i pobjegao. To je dogodilo djevojičino oslobođenje do momenta dok neka ptica ne donese jelino sjeme iz kojega će izrasti jelka, a iz jelke grane iz kojih će netko napraviti zipku. Djevojku će osloboditi dječak koji će se zibati u toj zipci. Nakon toga ju je gospodin dekan (župnik) zakleo na mnogo godina i ona se više nije pojavljivala (str. 236.).

U drugom primjeru škrti vlastelin ne želi dati prosjaku milostinju. Čim je prosjak otišao, u kuću je udario grom, a vlastelin se pretvorio u zmiju (kaču). Kasnije se svakih sedam godina, u isto vrijeme, pokazivala zmija s čovječjom glavom. Jedan ju je lovac pokušao ubiti iz puške, ali mu se ruka zatresla, pa se uplašio i pobjegao (XI., str. 260.).

Kukuljević je za Arkiv dobio odgovor na gotovo svako postavljeno pitanje, često od različitih zapisivača i s različitim sadržajima.

Osim navedenog tu se spominju i ptice (sova, ćuk, postaričica odnosno pastiričica, kukavica), uroci, *divje dekllice* i *divji moži*, divovi (hajdže), vrag (huduč), strah, škrat i druga mitološka bića, tako da skupljena građa predstavlja pravu riznicu narodnih vjerovanja pretočenih u književne forme koje idu od bajki i predaja do anegdota i crtica. Takva jedna crtica pripovijeda o snažnom djelovanju jednog česna češnjaka pojedenog na badnjak. On će čitavu godinu štititi čovjeka od vještica i uroka.

---

¹² Stanko Vraz, *Narodne pjesni ilirske, koje se pjevaju po Štajerskoj, Kranjskoj, Koruškoj i zapadnoj strani Ugarske*. Razdělak I. Zagreb, 1839. *Balade in Romance. Lepa Vida (Od meje Medjimurske)*, str. 48. – 49.

Posebno mjesto zauzimaju Mlada nedjelja i Mladi petak. O tim se danima govori s poštovanjem, dijelom uvjetovanim starim predajama, a dijelom i pod utjecajem crkve. U nekim se krajevima na te dane blagosilja voda, koja tada ima ljekovitu moć.

PJESME

Kad bi se iz svih godišta *Arhiva* skupile narodne pjesme, nastala bi iznimno lijepa i opsežna zbirka. Na ovom se mjestu može objaviti samo kraći izbor.

Svatovske pjesme

Iako kratka, vrlo je uspjela pjesma o odlasku mlade snahe u muževu kuću.

Lipa Mara na odhodu...

(U *Arhivu* bez naslova)

Sunce nam je na zahodu, brzo će zać,
Lipa Mara na odhodu, brzo će poć.
Žali Maru stara majka, otkuda će poć,
Zato Mara i nehaje, što je majki ž'o:
Idem majko, idem majko, vrime je poć,
Čeka mene druga majka, kojoj ću doć.

(*M. Stojanović, II., str. 555.*)

Poranila Jagoda...

(U *Arhivu* bez naslova)

Poranila Jagoda na vodu,
Za njom ide mlad na konju Marko,
A za Markom Jagodina majka,
Pa govori Jagodina majka:
„Vrat' se natrag mlad na konju Marko,
tamo j' moja na vodu Jagoda;
Tanana je prilomit će mi se,
Maušna je, u vodu će pasti,
Plašljiva je, pobjeć će u goru.“
Al' govori mlad na konju Marko:
„„Ne boj mi se Jagodina majko,
Svu noć sa mnom Jagoda prispava,

Desnu mi je priležala ruku,
Nisam mogo konja osedlati,
Ni uz bedro sablju pripasati,
Ni na glavi kalpak namjestiti;
Babo mi je konja osedlao,
Bratac mi je sablju pripasao,
Seka mi je buzdovan dodala,
I na glavi kalpak namjestila.““

(M. Stojanović, II., str. 257. – 258.)

Koledarske i ladarske pjesme

II.

Daj nam bože koledo!
Dobru pašu koledo!
Za kravice koledo!
I ovčice koledo!
Da nam dadu koledo!
Šatre mlika koledo!
Da možemo koledo!
Odkupati koledo!
Mladog boga koledo!
I Božića koledo!

(M. Stojanović, II., str. 365.)

V.

Molimo se Lado!	Da porosi Lado!
Molimo se višnjem Bogu	Da porosi naša polja
Oj Lado! oj!	Oj Lado! oj!
Da popuhne Lado!	I travicu Lado!
Da popuhne tihi vjetar	I travicu mekušicu
Oj Lado! oj!	Oj Lado! oj!
Da udari Lado!	Da nam stada Lado!
Da udari rodna kiša	Ugoje se naša stada
Oj Lado! oj!	Oj Lado! oj!

(M. Stojanović, II., str. 366.)

Božićne pjesme

II.

O detešce moje drago! vesela sam ti,
Ti si moje milo blago, spavalo bi ti.
Sinak, sinak moj ljubljani! sladko mi zaspi,
O golubak moj srdčani! sve moje si ti.
Ninaj, ninaj mili sinak, uzmi pokoj svoj,
Jer dolazi tihi sanak, ti si sokol moj.
Radostan je sin moj dragi u pelenića,
Mirno spava moje blago sad u jaslica.
Na nebesih sve zvezdice kralju sivaju,
A ptičice po dubravi željno pivaju.
Sve stvorenje raduje se svom stvoritelju,
I svi ljudi raduju se odkupitelju.

(M. Stojanović, II., str. 378. – 379.)

VI.

Na salaših kod Betlema
Tamo dosta paše ima,
Tamo ovce tjerajmo,
I tu frulu svirajmo.
Vatru ćemo naložiti
Pokraj nje se položiti
Premda ljuta jest zima
A odiće ne ima.
Zato, Miško, nosi drva,
Jer imamo veće mrvu,
Masla, sira, mora biti,
I sve to ću ja poniti,
I dva il tri plećata,
I čuturu šerbeta.
Ustan' brate ti Nikola,
I opravi brže kola.
Jerbo jedna novina
Nas poziva s visina.
Hajde ovce zatvorite,
Torbe vaše zametnite,

I to kaži Gjurici
U tankoj košuljici.
Ti Bartole vrati ovce,
I pristavi k vatri lonce,
Ali da ne pokipe
Pazi dobro Filipe.
Što ćeš dati brate Mato,
Što ćeš ponit seko Kato
Nami na put u torbu?
Jednu kokoš u čorbu,
Do Betlema hodimo,
Da ditešce vidimo,
Hajde bratjo da idemo,
I darove poneseemo,
Božanstvenom tom kraljiću,
Bogu dragom i božiću.
A ti Andro uzmi gajde,
Tere s nami žurno hajde,
I posviraj sad veselo,
Da nas čuje cilo selo.

(M. Stojanović, II., str. 390.)

Više je paralelnih zapisa te pjesme nastalo na kajkavskom jezičnom prostoru.

Oni se naprosto naslovljuju naslovom *Pastorella*. Jedan je od najljepših primjera zapisao školnik Juraj Lehpamer za službovanja u Kotoribi u Međimurju. U njegovu zapisu dominantnu ulogu igraju darovi koje će pastiri ponijeti malome Isusu. U ovdje citiranom tekstu ta je sastavnica došla u drugi plan, ali je sigurno da je predložak bio isti kao i za Lehpamerov tekst. Takve su varijacije u usmenom prenošenju normalne.

Mitološke pjesme

V. Lorković donosi u VII. knjizi *Arkiua* iznimno zanimljiv zapis pjesme *Marija i nedjelja*. I tu se radi o već spomenutom motivu Mlade Nedjelje i susretu s Marijom, ali je sadržaj toliko variran da djelce prerasta u čistu korizmenu pjesmu.

Marija i nedjelja

Šetala se Marija
Pri hladjenoj vodici;
Sastala ju nedjelja,
Pitala ju nedjelja:
„Kam se šećeš Marija?“
Odgovori Marija:
„Ja se šećem u goru,
Da poišćem Jezusa,
Moga dragog sineka.“
Govori joj nedjelja:
„Nejdi majko u goru,
U gori su židovi,
Sinka su ulovili,
Nemilo ga mučili,
Nećeš njega tamo najt.“
Neslušala Marija.
Išla ona u goru.
Sastali ju židovi,

Pitali nju židovi:
„Kamo ideš Marija?“
Veli njima Marija:
„Ja vam idem u goru,
Da si išćem Jezusa
Ljubljenoga sineka.“
Govore njoj židovi:
„Nejd' ga iskat u goru,
Mi smo ga ulovili,
Nemilo ga mučili
I na smrt obsudili.“
Govori njim Marija:
„Aj nesrećni vi ljudi,
A zač ste ga mučili?
O Jezušek sinek moj
Ti predrago dite moje;
Zač si mene ostavil
Siroticu majku svu?

(VII., str. 246. – 247.)

Na svim je hrvatskim govornim prostorima raširena i pjesma o devet ključeva i devetoro braće koja namjeravaju udati deset Maru sestru.

U ovom je radu već citiran jedan vrlo sličan, ali ne i podudaran, Kukuljevićev zapis iz skupine *bajoslovnih pjesama*. Neizbježan je proces variranja i tu učinio svoje. Istovjetni su, međutim, završeci u svim poznatim zapisima. Dilema uvijek nastaje oko odabira mladoženje: „Ote suncu al misecu?“ Na kraju se ipak daje prednost Suncu.

Rosna, rosna košutice...

(U *Arhivu* bez naslova)

Rosna, rosna košutice!
Kadi si se narosila?
Doli, doli po dunbravi,
Kadi raste zlatna žica,
Zlatna žica podvezica.
Otrgnimo jednu žicu.
Pak je nosmo zlatarčiću
Da nam kuje ključe od grada,
Da vidimo čaj' va gradu.
Va gradu je devet bratac,
Med njimi je jedna sestra.
Med sobom se spominali:
Komu li te sestru dati.

Ote suncu al misecu?
Bolje j' suncu leh misecu,
Sunce će ju sagrijati,
Miseć će joj svekar biti,
A Danica svekrvica,
Predhodnica jetrvica,
A vlašići diverići,
A črvići svitarići,
A mravići vodarići.
Sinu božji budi hvaljen
I s Marijom navik. Amen.
(*J. Kr. Šverljuga, Rijeka,*
XI., str. 229.)

Zadnji stihovi u tekstu ipak nose jača obilježja svatovskih pjesama.

Šaljive (prokšene) pjesme

Da se na jednom mjestu prikupe svi zapisi pjesama o nevjernoj banici, kraljici ili naprosto Jeleni odnosno Jerini, prevarenom mužu i ljubavniku, bila bi to opsežna zbirka koja bi pokazala kolika je sloboda vladala u usmenom prenošenju određenih sadržaja, a da se ipak nije izgubila čvrsta veza s prvim, danas, nažalost, rijetko poznatim tekstom.

Okosnica priče je uvijek ista, samo se mijenjaju imena nositelja radnje. Muž odlazi iz kuće na više dana, a supruga si poziva ljubavnika. Muž se nenadano vraća i zatječe ljubavnika u kući. Neki zapisi završavaju tragično jer muž ubija suprugu ili naređuje ljubavniku da je ubije. Drugi tip zapisa, kao naš citat, ima komičan rasplet.

Ignac kralj

Šetal se je Miko mlad
Ispod dvora Jelene
Plemenite gospoje:
„Dobro jutro Jelena!
Plemenita gospoja!
Kak si noćas spavala
I od mene sanjala?“
„Ja sam dobro spavala
I od tebe sanjala.“
To je začul Ignac Kralj
Plemeniti gospodar,
Pričnu škriplje škripati
I vintete vintati.
„Daj mi dušo ključe van,

Da si snemem buzdovan!“
„Dica su se igrala
Pak su ključe zgubila!“
Rasrdil se Ignac kralj
Plemeniti gospodar,
Lupil šakom u ormar.
Ormar mu se je odpril
Mlad se Miko poklonil.
„Ne boj mi se Miko mlad,
Ja sam bil još gorši vrag;
Preko plota skakal sam,
U koprivah spaval sam,
Druge ljube ljubil sam.“
(V. Lorković, *zapisano u
Jarčempolju, župe novogradske.
VII., str. 247. – 248.*)

Najstariji tekst jedne takve pjesme sadržava tzv. *Erlangenski rukopis* iz 1720.¹³

Naricaljke ili tužbalice

Nekada se redovito naricalo za mrtvim na cijelom južnoslavenskom prostoru. Naricao je, u načelu, netko od rodbine. Tako je, npr., majka naricala za sinom, sestra za bratom, žena za mužem, kćerka za ocem ili majkom i sl.

Ako u obitelji nije bilo osobe koja bi znala ili mogla naricati, mogle su se unajmiti i profesionalne narikače.

I premda su već u 18. stoljeću tzv. *kantorska spričavanja* počela postupno istiskivati narodna naricanja, taj se običaj u Međimurju održao do pred kraj 19. stoljeća, a u nekim se južnoslavenskim krajevima, iako rjeđe, nariče i danas.

---

¹³ *Erlangenski rukopis* je opsežna zbirka od 217 hrvatskih, srpskih, makedonskih, bugarskih i muslimanskih pjesma. Otkriven je 1913. u Sveučilišnoj knjižnici u Erlangenu, odakle joj i naziv. Prvo je kritičko izdanje priredio Nijemac Gerhard Gesemann (1888. – 1948.) i tiskom objavio u Sremskim Karlovcima, u izdanju Srpske akademije nauka, 1925. godine. Pjesma je, o kojoj je ovdje riječ, u prvom izdanju označena samo rednim brojem, a u najnovijem (Nikšić, 1987.) i naslovom *Miklin mlad i gospoda Jerina* (br. 186., str. 345. – 346.). Rukopis je inače završen 1720. godine na području Vojne krajine.

D. Modrušić Lonjanac je poslao Kukuljeviću iznimno uspio primjer naricanja iz Slavonije u kojem majka nariče za sinom. Kukuljević je taj tekst objavio u cijelosti u VII. knjizi *Arkiva*. Ovdje se donosi duži ulomak.

Naricanje majke za sinom

(U *Arhivu* bez naslova)

Ah! što te je na to spravilo,
I od mene već rastavilo!
Sinko mili, dobro moje,
Dobro moje, blago moje!
Nuder pogledj majku svoju,
Ćaćka svêga, braću svoju!
A joj mene tužne i žalostne
Sinko dragi i ljubljeni!
Ta zar tebe ništ nê milo
Nas pretužne ostaviti. –
Joj! pretužne, prežalostne?
Ah! golubek mili i dragi!
Sinak mili, rano moja
Vidi majku i rode svoje,
Koji tužna te dvoriše,
Teško, mučno odhraniše.
A joj mene prežalostne!
Drevene me i kamene!
Prežalostne majke stare!
(*Modrušić, VII., str. 284. – 285.*)

Poslovice i prirječja

Među skupljenom se građom našlo i podosta poslovice i uzrečica. Da ovaj prikaz bude potpun, donose se i neke od njih.

Tako je u X. knjizi objavljen opširan prikaz *O ribanju po dubrovačkoj okolici s dodatcima iz ostalog našeg primorja*, a napisao ga Luko Zore. On navodi i više uzrečica u skladu sa sadržajem teksta.

Ko spi, ne hita roibe.
Ko hoće ribicu, valja da skvasi guzicu.
Riba velika ije malu.

S glave riba smrdi.
Poručila špirka lumbraku da ne ide po bijelom danku.

Čuješ, sinko, što govori brod:
„Čuvaj ti mene od suha,
Ja ću tebe od mora.“

Ide naprijed kako rak.
(X., str. 346. – 349.)

U XII. se knjizi donosi više uzrečica iz Motnika i okolice, a priopćio ih je Gašpar Križnik.

Kakor široko stopa tisti ko lan seje, tako velik bo zrasel.
Kadar gospodine buče sadijo, si lažejo, de so potlej bolje debele.
Če sova bljizo poslopja cvili, bo v hiši nesreča: če pa je kdo bolan, bo pa umerl.
Če kukavica po kresu kuka, ne bo slana ajde vzela.
Gdor obleko na sebi šiva, bo pozabliv.
Če ženska žvižga, se mati božja joka.

(XII., str. 143. – 144.)

Očekivalo bi se da će sam Kukuljević na kraju dati sintezu prikupljene građe iz etnografije i usmene književnosti. Takva je sinteza izostala, a urednik se u XII. knjizi *Arkiva* sa svega nekoliko rečenica oprostio od čitatelja, preporučivši im „... najtoplije onaj organ društva za jugoslavensku povijest i starine, kojega će unapred isto društvo u svoju svrhu izdavati.“

Tu je sintezu proveo, istina, tridesetak godina kasnije, Friedrich Salomon Kraus (1859. – 1938.), rođeni Požežanin, u opširnoj studiji *Slavische Volksforschungen* (Leipzig, 1908.), koji je, uz materijalnu pomoć nadvojvode Rudolfa, proputovao sva južnoslavenska područja i također prikupio ogromnu građu. On je, međutim, pažljivo proučio i dvanaest knjiga *Arkiva* te je iz njih preuzeo i u svoj rad uvrstio sve relevantne tekstove i objavio ih prevedene na njemački jezik.

Ono što nismo mogli, ili nismo htjeli, sami, učinili su za nas drugi, srećom, češće i korektnije od naših nadriznanstvenika.

SAŽETAK

USMENA KNJIŽEVNOST U KUKULJEVIĆEVU ARKIVU ZA POVJESTNICU JUGOSLAVENSKU

Ivanu Kukuljeviću Sakcinskom pripada časnno mjesto znanstvenika koji je prvi u nas, skupivši građu na širem hrvatskom prostoru, u Međimurju, tada pravno i stvarno u Mađarskoj, i među gradišćanskim Hrvatima u Austriji, 1847. tiskom izdao opsežnu zbirku usmenih, narodnih pjesama na sva tri narječja. Ta zbirka istovremeno otkriva i njegovo iznimno zanimanje za etnografiju i narodne predaje, koje mjestimice nose i elemente bajki.

Nije stoga čudno što će usmena književnost i etnografija dobiti zamjetno mjesto u njegovu *Arhivu za povjestnicu jugoslavensku*.

Kukuljević već u prvom broju traži širi krug suradnika, kojima upućuje dvadeset i šest pitanja, od čega se šest odnosi na etnografiju i usmenu književnost.

Na njegov se poziv javio velik broj znanstvenika s raznih strana cijeloga južnoslavenskog prostora, tako da je na svako svoje pitanje dobio i po više zanimljivih odgovora. Mnogi od njih predstavljaju cjelovite pripovijetke, koje je on tada u cijelosti i objavio.

Od suradnika valja spomenuti barem neke. To su: **Antun Branko Pavić** iz požeškog kraja, **Mijat Stojanović** iz Slavonije i Srijema, biskup **Simeon Milinović** iz Lovreća u Dalmaciji, franjevac **Petar Kačić Peko** iz „kotara makarskog“, Đuro Stjepan **Deželić** iz Ivanić-Grada, **Matija Valjavec Kračmanov** iz Varaždina i okolice, **Davor Modrušić Lonjanac** iz Slovenije, **Luka Zora** iz dubrovačke okolice, **Vlatko Lorković** iz karlovačke okolice, **Gašpar Križnik** iz Motnika (Slovenija), a tu su i suradnici iz Bugarske.

Iz pristiglih se zapisa može izdvojiti više tematski srodnih grupa u kojima se govori o *vilama*, *vješticama*, *vučolacima* (ponekad sa svojstvima *vampira*), o *vučjem pastiru*, o *Mori*, o *Kugi*, o *suđenicama*, o *Sablasti*, o *Smrti*, o *noćnim svijećama*, o *zmiји u ljudskom liku*, a tu je i više vrlo uspješnih zapisa pjesama, poslovice, uzrečica i zagonetki.

Pjesme se mogu podijeliti na *svatovske*, *koledarske* ili *ladarske*, *božićne*, *mitološke*, šaljive ili *prokšene* te *naricaljke* ili *tužbalice*.

Od mitoloških pjesama tu svakako valja izdvojiti zapis pjesme o Mariji i Nedjelji koja je u tijeku usmenog prenošenja doživjela veće promjene, pa na kraju prelazi u pasionsku pjesmu, točnije u Marijin plač za sinom.

Od prokšenih pjesama prvo mjesto zaslužuje također Lorkovićev zapis *Ignac kralj*. Priča je to u stihovima o nevjernoј supruzi koja si za muževa odsustva poziva ljubavnika. Od bezbrojnih bi se njezinih varijanata, zapisanih samo na južnoslavenskim prostorima, mogla sastaviti opsežna zbirka.

Očekivalo bi se da će sam Kukuljević na kraju dati sintezu prikupljene etnografske i usmenoknjiževne građe. Takav je tekst izostao, a urednik se u *XII. (zadnjoj) knjizi Arhiva* s tek nekoliko rečenica oprostio od čitatelja.

Tu je sintezu proveo, istina, trideset godina kasnije, **Friedrich Solomon Kraus** u opširnoj studiji *Slavische Volksforschung*. Knjiga je objavljena u Leipzigu 1908. On je, uz materijalnu

pomoć nadvojvode Rudolfa, proputovao sve južnoslavenske prostore i skupio ogromnu etnološku i etnografsku građu. Pažljivo je pročitao i dvanaest knjiga *Arhiva* te iz njih preuzeo i u svoj rad uvrstio sve relevantne tekstove, ali u prijevodu na njemački jezik. Svi su njegovi prijevodi iznimno uspjeli.

Ono što nismo mogli, ili nismo htjeli, sami, učinili su za nas drugi, srećom, češće korektnije od onoga što je o tome napisano u nas.

Ključne riječi: etnografija; usmena književnost; bajke i predaje; fabulat i memorat; mitološka bića; vjerovanja i stvarnost; narodni duh.

SUMMARY

ORAL LITERATURE IN KUKULJEVIĆ'S *ARKIV ZA POVJESTNICU JUGOSLAVENSKU*

Ivan Kukuljević Sakcinski holds an honourable place among scientists as he was the first to have gathered materials in wider Croatian area, in Međimurje, which was then legally and realistically in Hungary, and among Burgenland Croats in Austria, whereas in 1847 he published an extensive collection of oral folk songs in all three dialects. At the same time, the collection reveals his extraordinary interest for ethnography and folk tradition that sometimes contains fairy tale elements.

Therefore, it does not come as a surprise that oral literature and ethnography hold a prominent place in his *Arhiv za povjestnicu jugoslavensku* (Eng. Archive for South-Slavic Historical Book).

Already in the first issue, Kukuljević looked for a broader associate cycle, to whom he addressed twenty-six questions, six of which concerned ethnography and oral literature.

A great number of scientists from various regions in the South-Slavic region replied to him so that he received a couple of interesting answers to each of his questions. Many of them represent complete short stories which he then entirely published as well.

At least some of his associates are worth mentioning. They are: **Antun Branko Pavić** from Požega region, **Mijat Stojanović** from Slavonija and Syrmia, bishop **Simeon Milinović** from Lovreć in Dalmatia, Franciscan **Petar Kačić Peko** from „kotar makarski“, Đuro Stjepan **Deželić** from Ivanić-Grad, **Matija Valjavec Kračmanov** from Varaždin and surrounding areas, **Davor Modrušić Lonjanac** from Slovenia, **Luka Zora** from Dubrovnik region, **Vlatko Lorković** from Karlovac region, **Gašpar Križnik** from Motnik (Slovenia), and also associates from Bulgaria.

The received notes contain a couple of thematically connected groups dealing with *faeries, witches, werewolves* (sometimes with *vampire* features), a *wolf shepherd*, *Mora*, *Kuga*, *Parcals*, *ghosts, spooks, death, night candles, a snake in human form*, including also a number of very successful writings containing songs, proverbs, sayings, and riddles.

The songs can be divided into *wedding* songs, *carols* or St John's Day songs, *Christmas* songs, *mythological* songs, *humorous* or *mocking* songs and *laments* or *dirges*.

One must emphasise the writings with mythological songs about Mary and Nedjelja that in the course of oral transmission underwent larger changes and in the end it became a song of passion or Mary's cry over her son, to be more precise.

Among mocking songs, the first place should also go to Lorković's writing *Ignac kralj* (Eng. Ignac, the king). It is a story in verses about an unfaithful wife who meets her lover when her husband is away. Due to a large number of its versions written in the South-Slavic regions alone, an extensive collection could be compiled.

One would expect that in the end Kukuljević would present a synthesis of the gathered ethnographic and oral literature material. However, such a text was omitted and the editor bids farewell to the readers with few sentences in the 12th (the last) *Book of Archive*.

This synthesis was carried out some thirty years later by Friedrich Solomon Kraus in an extensive study named *Slavische Volksforschungen*. The book was published in Leipzig in 1908. Having been provided financial help by Archduke Rudolph, he travelled throughout South-Slavic regions and gathered immense ethnologic and ethnographic materials. He also read the twelve books of *Archive*, from which he took over and implemented all the relevant texts, but translated into German. All of his translations were extremely successful.

What we could not or did not want to do by ourselves, others did for us, luckily, these texts have often been written more proficiently than the ones in our regions.

Key Words: ethnography; oral literature; fairy tales and legends; fabulate and memorate; mythological creatures; beliefs and reality; national spirit.¹⁴

---

¹⁴ Sažetak prevela Sanja Županić, prof.